

Eigenheid en Karakter

Kansen voor erfgoed in de gemeente Nijkerk

Erfgoed benutten
voor een waardevolle en
hoogwaardige leefomgeving

2019

INHOUD

3	Inleiding
5	1. Opzet
7	2. De waarde van erfgoed
11	3. Kernkwaliteiten
27	4. Werkwijze: de gereedchapskist
39	5. Stand van zaken in de gemeente Nijkerk
43	6. Aanbevelingen
44	<i>Bijlage 1: de gereedchapskist</i>
61	<i>Bijlage 2: lijst van bijschriften</i>

Colofon

De notitie 'Eigenheid en Karakter' is geschreven op initiatief van de dialooggroep 4 van het Nijkerkse project Samen aan Zet en de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. De uitvoering is door de gemeente Nijkerk in handen gegeven aan de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit.

Samenstelling en teksten: André Jansen (Gemeente Nijkerk) en Jeroen Westerman (Gelders Genootschap, Arnhem)
Eindredactie: Jeroen Westerman

Tekstpassages uit dit document kunnen overgenomen worden met bronvermelding.
A. Jansen & J. Westerman, *Eigenheid en karakter*, Nijkerk / Arnhem 2019.

Foto's: © Gerrit van de Veen, Nijkerk

Het overnemen van foto's is niet toegestaan, tenzij met voorafgaande schriftelijke toestemming van de fotograaf.

De fotobijschriften staan vermeld op p.61.

INLEIDING

Wat maakt Nijkerk Nijkerk, Hoevelaken Hoevelaken, Nijkerkerveen Nijkerkveen, Appel Appel, enzovoort? Dat is de combinatie van de mensen en de eigenschappen van de plek. De mensen en de plek geven samen identiteit aan een plaats, overal in de gemeente Nijkerk op een eigen manier. Cultuurhistorie speelt in het karakter van de plek een wezenlijke rol. Het huidige karakter is immers een momentopname in een duizenden jaren lange geschiedenis die de plek heeft gevormd.

Cultuurhistorie draagt dus op een wezenlijke manier bij aan de identiteit van de gemeente Nijkerk.¹ Dat besef vormt het fundament onder dit document: de plaats waar wij wonen, werken, recreëren, kortom leven, heeft zijn voor ons zo herkenbare karakter gekregen in de loop der eeuwen. Het werk van onze voorouders, ouders en ook onszelf heeft de inrichting van onze omgeving bepaald. Ons cultureel erfgoed is dus rechtstreeks verbonden met de identiteit van de bewoners. Alleen daarom al verdienen de waardevolle aspecten van ons erfgoed het om er zorgvuldig mee om te gaan.

Natuurlijk is identiteit niet statisch, maar door de tijd heen in beweging. Maar omdat die beweging meestal geleidelijk gaat, lijkt identiteit “iets dat onveranderlijk is”. Een prachtig voorbeeld daarvan is de witte toren, de mooiste toren van Nederland. Aankomen en de toren zien geeft aan de inwoners van de stad Nijkerk een thuisgevoel! Zij denken niet anders dan dat de witte toren er altijd heeft gestaan en altijd zal blijven. Zo heeft iedereen haar of zijn ankerpunten in de omgeving en zijn wij allemaal verbonden aan de identiteit van ons cultureel erfgoed.

¹ Waar Nijkerk of Nijkerks staat, wordt in de regel de complete gemeente Nijkerk bedoeld met alle kernen, buurtschappen en het buitengebied. Als het specifiek om de stad Nijkerk gaat, wordt die expliciet benoemd. Als het over de gemeente als bestuursorgaan gaat wordt deze aangeduid als de Gemeente Nijkerk.

Aangezien dat erfgoed waardevol is, mag de vraag gesteld worden: hoe is het op dit moment gesteld met die aandacht voor het erfgoed in de gemeente Nijkerk? En welke instrumenten zijn er om dat te verbeteren? Dat is de vraag die hier gesteld wordt en waar dit stuk een antwoord op probeert te geven. Daarmee hopen we bouwstenen aan te reiken om erfgoed blijvend een passende, vanzelfsprekende plaats in het beleid te geven, in integraal erfgoedbeleid, in de omgevingsvisie en het omgevingsplan.

1.OPZET

Inleiding

Erfgoed en ruimtelijke kwaliteit maken ons gelukkiger. Dat klinkt hoogdravend, maar het is gewoon waar. Kijk maar om je heen. Mensen worden blij van een mooi landschap, van een levendige historische binnenstad of van een prachtige oude kerk. Erfgoed maakt ons ook sterker. Immers, erfgoed leert ons over de geschiedenis. En daar kunnen we van leren. Het is de geschiedenis die immers laat zien hoe wij geworden zijn wie we zijn. Erfgoed en geschiedenis helpen om te weten wie we zijn en waar we vandaan komen. En ze geven ons daardoor perspectief op de toekomst.

Erfgoed is wat onze voorouders hebben bereikt. In die zin is het ook inspirerend. Tegelijkertijd helpt erfgoed ons te aanvaarden dat de wereld verandert. Naarmate er meer en sneller om ons heen verandert, heeft erfgoed de mogelijkheid een ankerpunt te zijn. Het biedt ons ruimtelijke, sociale en persoonlijke identiteit: het vormt een verbinding tussen ons en onze omgeving.

Aanleiding 1: Dialoog met de samenleving

Wat is de aanleiding voor dit stuk? Die is drieledig. De inwoners van de gemeente Nijkerk burgers hebben de afgelopen jaren intensief met elkaar gesproken over wat zij belangrijk vinden. In de *Dialoog met de samenleving* zijn vele ideeën, visies en plannen besproken. Erfgoed en ruimtelijke kwaliteit kwamen als onderwerp in meerdere clusters aan de orde. Prominent aan bod kwam het in het cluster 4: *Wonen en woonomgeving*. In dit cluster werd de waarde van erfgoed en ruimtelijke kwaliteit expliciet benoemd als een waardevol

aspect van onze leefomgeving. In het eindverslag van dit cluster werd daarom ook een specifiek voorstel opgenomen: *Voorstel 2d: inventarisatie beschermende maatregelen cultureel erfgoed*. In overleg met de gemeente werd capaciteit en budget vrijgemaakt om dit overzicht op te stellen.

Aanleiding 2: Verbinden met ambitie

Niet lang daarna deed zich een tweede belangwekkende ontwikkeling voor: na de verkiezingen in het voorjaar van 2018 kreeg Nijkerk een nieuwe gemeenteraad en een nieuwe coalitie. In het door de raad bekrachtigde coalitieakkoord *Verbinden met ambitie* luidt de passage over erfgoed als volgt: “We beschermen onze monumenten en bijzondere stadsgezichten beter. We onderzoeken wat er nodig is om instandhouding en onderhoud van monumenten voldoende aantrekkelijk te houden en te stimuleren.”

Aanleiding 3: de Omgevingswet

De aanleiding voor dit stuk ligt dus ook in de behoefte om beter beleid en krachtiger maatregelen met betrekking tot de bescherming en ontwikkeling van ons cultureel erfgoed. Niet alleen ten gevolge van de bezuinigingen maar ook als gevolg van politieke keuzes is in Nijkerk een duidelijk achterstand ontstaan voor het cultureel erfgoed. Een belangrijke ontwikkeling in dit kader is de komst van de nieuwe Omgevingswet. Het Rijk, de provincie en de gemeente moeten ieder een integrale omgevingsvisie voor de leefomgeving opstellen. De omgevingsvisie gaat in op de samenhang tussen

ruimte, water, milieu, natuur, landschap, verkeer en vervoer, infrastructuur en cultureel erfgoed en is richtinggevend bij de omgevingsplannen en omgevingsverordeningen, die straks bepalen hoe we de ruimte kunnen gebruiken. Door de integrale aanpak is het belangrijk dat erfgoed in beeld is.

Doel

Het voorstel uit de *Dialogo met de samenleving* en het voornemen in het nieuwe collegeakkoord zijn weliswaar niet identiek, maar zijn wel vergelijkbaar. Beide gaan uit van de ambitie om ons erfgoed op een duurzame manier door te geven aan de toekomst: om het goed te gebruiken, zo nodig aan te passen en steeds weer van meerwaarde te laten zijn binnen de ontwikkelingen in Nijkerk.

Als we het erfgoed door willen geven aan toekomstige generaties en het een positieve rol willen laten spelen, dan is het noodzakelijk dat dat erfgoed een sterke en vanzelfsprekende plaats krijgt in beleid en uitvoering. Dat is nu nog niet het geval. In een recent onderzoek van Heemschut naar de kwaliteit van het erfgoedbeleid in gemeenten eindigde Nijkerk in Gelderland onderaan de lijst. Die plaats verdient Nijkerk niet.

Deze nota wil de aanzet geven voor het opstellen van erfgoedbeleid en bouwstenen leveren voor het cultureel erfgoed in de omgevingsvisie. Het is immers van wezenlijk belang om het cultureel erfgoed te verbinden met ambities voor de toekomst.

Erfgoed in beeld

Dit boekje verhaalt over erfgoed, de betekenis ervan en hoe we het meerwaarde kunnen geven in onze samenleving. Maar beter dan woorden laten beelden de kracht van het erfgoed zien. De foto's in dit rapport vervullen die rol. Ze tonen wat voor prachtig erfgoed Nijkerk heeft. Fotograaf Gerrit van der Veen, namens Oud-Nijkerk lid van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, heeft ze uit zijn collectie geselecteerd en beschikbaar gesteld. De bijschriften van de foto's

staan op p.61. Dat biedt de lezer de mogelijkheid om dit rapport door e bladeren als een quiz. Welke gebouwen en plaatsen zijn hier afgebeeld? Weet u ze te vinden te midden van het rijke erfgoed in de gemeente?

2. DE WAARDE VAN ERFGOED

Identiteit en karakter

Met cultureel erfgoed bedoelen we in dit stuk de relictten uit het verleden waarvan we het de moeite waard vinden ze te bewaren en door te geven aan volgende generaties. Daarbij kan een onderscheid in drie groepen worden gemaakt: archeologisch erfgoed, cultuurhistorische landschappen en monumenten. Naast dit onroerende erfgoed, heb je ook roerend erfgoed (oude, waardevolle voorwerpen, archieven) en immaterieel erfgoed (zoals teksten, tradities en muziek).

Er zijn diverse redenen waarom we bepaalde zaken uit het verleden willen doorgeven. Voor iedere persoon en iedere groep binnen de samenleving kan verschillen wat men als erfgoed beschouwt. Maar er is ook erfgoed dat voor brede delen van de samenleving als waardevol erfgoed wordt beschouwd: denk aan oude gebouwen, kunst, het historische landschap of archeologische resten in de bodem. Ook verandert onze opvatting over wat erfgoed is. Het is bijvoorbeeld nog maar sinds kort dat industrieel erfgoed of modernistische architectuur een positieve waardering krijgt.

Wanneer we het in dit stuk over cultureel erfgoed hebben dan gaat het over die zaken die op de schaal van de gemeente Nijkerk (of op nog grotere schaal) van algemeen belang zijn. Natuurlijk is er erfgoed dat voor een individuele persoon of een familie bijzonder is, maar dat minder van algemeen belang is.

Erfgoed heeft verschillende aspecten. Er is het materiële aspect, daarbij gaat het erom hoe en waarvan iets gemaakt is, de fysieke substantie van het object die een bepaalde ouderdom heeft en het

resultaat is van menselijk handelen. Daarnaast zijn er de immateriële aspecten: daarbij gaat het om het verhalen achter de objecten. Die kunnen zowel over het verleden als over het heden gaan, over zowel mensen van vroeger als over onszelf.

Verder is het esthetische aspect van erfgoed heel belangrijk: de 'aanraking' van erfgoed doet iets met de waarnemer. Hierin spelen aan de zijde van het erfgoed het uiterlijk en karakter ervan een rol, maar tegelijkertijd aan de kant van de waarnemer diens culturele bagage die zijn waarneming beïnvloeden.

De monumentenwet noemt enkele redenen waarom erfgoed beschermd kan worden: wegens zijn schoonheid, wegens het belang voor de wetenschap of wegens de cultuurhistorische waarde. Met schoonheid wordt niet bedoeld dat aan erfgoed noodzakelijk een geweldig ontwerp ten grondslag moet liggen of dat het vervaardigd is door een fantastische kunstenaar of een geweldig ambachtsman. Vooral gaat het om de zintuiglijke ervaring dat iets uit het verleden stamt en er dienovereenkomstig uitziet.

De interesse in zaken uit het verleden is de mens aangeboren. De mens is een historisch wezen. Kennis van het verleden kan worden ingezet om het heden te begrijpen. Maar een van de belangrijkste drijfveren om ons met het verleden bezig te houden is ook de kennisverwerving over het verleden zelf. Het prikkelt onze nieuwsgierigheid en fantasie.

Een belangrijk aspect van ruimtelijk erfgoed dat in het bijzonder in de lokale context speelt, is de identiteit, de eigenheid die erfgoed aan een bepaalde plaats geeft. Erfgoed vormt de fysieke uiting van een gedeeld verleden. Erfgoed zorgt voor herkenning en kan bijdragen aan een gevoel van geborgenheid en vertrouwdeheid. Het hoorde bij onze voorouders, het hoort bij ons. Het maakt dat een plaats is, zoals die is.

De betekenis die we aan erfgoed geven als iets waardevols uit het verleden, vormt de kracht van erfgoed, maar diezelfde eigenschap maakt het ook kwetsbaar. Zaken uit het verleden zijn uit immers hun aard niet-eigentijds, ze zijn soms ouderwets. Ze zien er anders uit, zijn anders gemaakt en werden anders gebruikt. Veel erfgoed is gemaakt om gebruikt te worden, niet om een museumobject te worden. Erfgoed behouden door er een stolp overheen te plaatsen is voor veel erfgoed dan ook geen reële optie. We moeten op een dusdanige manier met het erfgoed omgaan dat de belangrijke erfgoedwaarden bewaard blijven, maar het tegelijk bruikbaar blijft.

Weten wat je hebt

Erfgoed is overal om ons heen. Maar niet alles beschouwen we als erfgoed. Pas als we er een bepaalde betekenis en waarde aan toekennen die gerelateerd is aan de historie, wordt iets erfgoed. En er zijn heel veel gradaties van erfgoed: van nauwelijks enige betekenis tot uiterst belangrijk waardevol.

Erfgoedbeleid is keuzes maken: welk erfgoed vinden we zo belangrijk dat we ons daar als maatschappij voor in zetten? Om die keuzes te kunnen maken, moet je eerst weten wat er aan erfgoed

is. Daarvoor heeft Nijkerk een Cultuurhistorische Waardenkaart, waar het landschappelijke en archeologische erfgoed en een deel van het gebouwde erfgoed in opgenomen is. Deze inventarisatie van erfgoed geeft heel veel informatie over de geschiedenis van Nijkerk en wat daar nu nog in onze omgeving van over is. De waardenkaart maakt het ook mogelijk om keuzes te maken, waar en welk erfgoed je wilt beschermen. Een dergelijke selectie is noodzakelijk, want we kunnen niet al het erfgoed instandhouden. Dan zouden we de ontwikkeling van onze omgeving tegenhouden.

De Cultuurhistorische Waardenkaart biedt een zeer uitgebreid overzicht van met name landschappelijk en gebouwd erfgoed en is daarom belangrijk om te raadplegen bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Voor het algemene gemeentelijk omgevingsbeleid is het ook van belang in grotere lijnen aan te geven wat de meest bijzondere stukken in de gemeente Nijkerk zijn. Waar liggen de kernkwaliteiten? In het navolgende zijn vijf gebieden uitgelicht, waar het erfgoed op uitzonderlijke wijze bepalend is voor de kwaliteit van het gebied. Vervolgens gaan we in op de collecties van ruimtelijk erfgoed in Nijkerk.

3. KERNKWALITEITEN

De mooiste stukken Nijkerk: het stamkapitaal

Nijkerk behoort tot de mooiste gemeenten van Gelderland. Landschappelijk is de gemeente niet alleen bijzonder veelzijdig door de zeer verschillende landschapstypes, maar ook door de zeer hoogwaardige kwaliteit ervan. De *polder Arkemheen*, de *buurtschap Appel* en het *landgoed en lint Slichtenhorst* zijn stuk voor stuk van uitzonderlijke hoge cultuurhistorische waarde. Bijzonder is ook de verwevenheid van gebouwen en inrichtingselementen met de structuur van landschap. Maar het zijn niet alleen deze drie parelgebieden die het buitengebied van Nijkerk de moeite waard maken. De cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Nijkerk laat zien dat een groot gedeelte van het buitengebied een bovengemiddeld hoge cultuurhistorische waarde heeft.

Wat maakt deze gebieden landschappelijk en cultuurhistorisch zo bijzonder? Ten eerste zijn het oude landschappen. De inrichting van deze gebieden is al eeuwen vrij constant. Dat wil niet zeggen dat er in de tussentijd niets veranderd is, maar de oude opzet is nog heel goed herkenbaar. In deze gebieden is niet alleen de middeleeuwse structuur van het landschap nog in grote mate bewaard gebleven, maar roepen ook de bebouwing en de inrichtingselementen zoals bosjes, houtwallen en -singels herinneringen op aan het verleden. In de polder is het juist de afwezigheid van verticale elementen en bebouwing die opvalt.

Naast deze drie grotere gebieden zijn er nog meer gebieden van groot landschappelijk belang. Van de landgoederen is *Huize Hoevelaken met het Hoevelakense bos* van uitzonderlijke waarde. Vooral het huis, park en landgoed Hoevelaken vormen een bijzonder ensemble dat zich naadloos in het slagenlandschap heeft gevoegd. Ook dat ensemble is hieronder uitgelicht als kernkwaliteitgebied. Naast dit landgoed zijn er ook de buitenplaatsen de Berencamp en de Salentein.

En natuurlijk is er de *historische binnenstad van Nijkerk*, ontstaan op de kruising van Brede Beek en de oude kustweg, die behoort tot de parelgebieden van de gemeente. De structuur van de oude stad is goed herkenbaar, met de kerk en de witte toren als monumentaal hoogtepunt en de overgang naar de Arkervaart, met de havenkom waar de ambachtelijke bedrijfszone met zijn industriële architectuur laat zien waar het economische hart van Nijkerk in de afgelopen eeuwen lag.

De bovengenoemde vijf gebieden behoren zonder twijfel tot de cultuurhistorische kernkwaliteiten van Nijkerk. Zij komen hierna stuk voor stuk aan de orde. Daarna volgen, ook behorend tot die kernkwaliteiten, de collecties van het ruimtelijk cultureel erfgoed.

BINNENSTAD NIJKERK

In het hart van Nijkerk staat de middeleeuwse Grote Kerk, de kerk waaraan Nijkerk mogelijk zijn naam dankt. Het dorpje waar deze kerk het hart van was, kreeg op 27 maart 1413 stadsrechten, nadat het dorp in de Arkelse oorlogen in 1412 was verwoest. De stad Nijkerk kreeg wel wallen, grachten en poorten, maar voor zover bekend geen stedelijke bestuursvorm.

Oorspronkelijk was de kern Nijkerk een compacte nederzetting waarin de Langestraat, Holkerstraat, het noordelijk deel van de Venestraat, Gasthuisstraat en Catharinastraat de voornaamste straten waren. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw ontstonden aan de toegangswegen bebouwingslinten de zuidzijde van de Spoorstraat, de Koetsendijk, de westzijde van het Vetkamp en de zuidzijde van de Hogenhof. De voormalige stadsgracht werd aan de noordzijde vervangen door de wegen Brink, Nieuwstraat en Singel waaraan ook bebouwing verrees. Dicht bij de kern bevonden zich diverse herenhuizen die door lokale adel en patriciaat werden bewoond, zoals Huize de Brink, het Torenhuis, Huize Voërst, Huize Bethaniën en het Eijkmanhuis. Latere groei van Nijkerk vond vooral plaats door inbreiding: het toevoegen van kamerwoningen en bebouwen van stegen en binnenplaatsen.

Een belangrijk element in het historische Nijkerk is de Brede Beek die ontspringt ten zuiden van Nijkerk, langs Slichtenhorst meandert, de oude stad doorsnijdt en afwaterde op de Zuiderzee. In de jaren 1703-1710 werd de beek tussen Nijkerk en Zuiderzee uitgegraven en verbreed tot de Arkergraft, later Arkervaart genoemd. Sinds de 18de eeuw eindigt de beek dan ook in de havenkom, waar rondom een nijverheidsgebied ontstond als uitloop van de oude binnenstad. In de hele van oorsprong middeleeuwse kern zijn nog belangrijke cultuurhistorische waarden aanwezig. Ten eerste is er het oude, uit

de middeleeuwen stammende wegenpatroon met zijn zeesterstructuur. Dit is, afgezien van de Kruidsteeg en oude Torenstraat, volledig bewaard. De oude structuur wordt onderbroken door de doorbraak van Callenbachstraat/Torenstraat en de aantakking op de Frieswijkstraat waarbij de Oosterstraat werd verbreed.

Ook de oude verkaveling van de kern is voor een groot deel bewaard en veel panden bevinden zich op plaatsen waar al eeuwen bebouwing staat. In de stad Nijkerk komen van oudsher zowel panden voor met een zadeldak waarvan de nok evenwijdig aan de straat ligt als panden met de nok evenwijdig aan de straat. Vooral langs de zuidkant van de Langestraat bevinden zich nog altijd kapitale panden met een flinke breedte. Langestraat 8-10 en het Van Delenhuis Langestraat 37 zijn hiervan twee fraaie voorbeelden.

Ook verder in het centrum komt veel cultuurhistorisch waardevolle bebouwing voor, waarvan een deel rijks- of gemeentelijke monument is. De voornaamste is de Grote Kerk met orgel en de toren met het carillon. Daaromheen staan woonhuismonumenten. Pakhuizen herinneren aan de handelsfunctie die Nijkerk had, in het bijzonder voor tabak.

Naast de rijks- en gemeentelijk monumenten gebouwen zijn er ook nog heel veel panden die hoewel niet beschermd toch aanmerkelijke monumentale waarden hebben. Zij leveren een belangrijke bijdrage aan de historische stad dankzij hun architectuur, geleding, detaillering en materialisering.

ARKEMHEEN

Polder Arkemheen is een van de oudste polders van Nederland. Op 28 maart 1356 gaf hertog Reinoud III van Gelre het dijkrecht voor dit gebied aan de toenmalige Zuiderzee. De polder werd bedijkt en onderverdeeld in kleine, vaak wat onregelmatige percelen verkaveld. Kenmerkend zijn de kronkelende sloten die de oude slenken zijn (slenk = natuurlijk afwateringsgeul die zorgt voor afvoer van het water in de kuststrook die met vloed wordt overstroomd en met eb droogvalt. Dit in contrast met de rechte Laak die de westelijke grens vormt van de polder en zorg voor de afwatering van het Nijkerkerveen. Omdat ruilverkaveling in de jaren '50 op lokaal verzet stuitte, is de middeleeuwse verkavelingsstructuur van Arkemheen bewaard gebleven. In het gebied komen drie types verkaveling voor: onregelmatige blokverkaveling rond de buurtschap Ark, strokenverkaveling in Nekkeveld en regelmatige medenverkaveling in het centrale deel van de polder. Naast de verkaveling zijn ook de Zeedijk, het wegenpatroon en de loop van beken en ontwateringssloten waardevolle cultuurhistorische elementen. Nabij de voormalige zeedijk liggen kolken en rietmoerassen, die de overblijfselen van dijkdoorbraken. De laatste keer dat dat gebeurde was in 1916.

De monumenten in de polder hangen sterk samen met de waterstaat en het agrarische gebruik van de polder. Het bekendst is het oude stoomgemaal Hertog Reijnout, met daarnaast de restanten van de oude poldermolen. Ook de Wielsluis en het sluishuis Ampt van Neijkerk hangen samen met het beheer van de polder.

In de polder staan enkele historische boerderijen, zoals Nekkeveld 1 en Nekkeveld 7 (gemeentelijke monumenten). Ook de tien archeologische monumenten in de polder hangen samen met de vroegere bewoning: het zijn de pollen of woonterpjes waar vroeger boerderijen hebben gestaan.

Behalve cultuurhistorisch is het gebied ook ecologisch zeer waardevol. Arkemheen is onderdeel van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland en aangewezen als Natura2000-gebied. In de polder zijn veel vogels te zien, waaronder de roerdomp en de grote zilverreiger en verder weidevogels als grutto, Kievit en veldleeuwerik.

LANDGOED HOEVELAKEN

Landgoed Hoevelaken vormt een opvallend geheel wanneer men Hoevelaken vanuit het westen nadert. In het slagenlandschap dat sinds de twaalfde eeuw door ontginning is ontstaan, is één ontginningsstrook geheel door Huize Hoevelaken en het bijbehorende landgoed ingenomen. In tegenstelling tot het meer open omringende land verrijst het landgoed als een duidelijk afgebakende, ogenschijnlijk massieve, groene massa binnen het waardevolle slagenlandschap.

De kern van landgoed Hoevelaken wordt tegenwoordig gevormd door het landhuis uit 1925: het huis is een ontwerp van de gebroeders Van Nieukerken en de omringende tuin- en parkaanleg is ontworpen door tuinarchitect Pieter Watz. In zijn ontwerp heeft Watz diverse onderdelen van de oudere aanleg opgenomen, zoals het koetshuis, de ommuurde moestuin en de oude lanen. De tuin rond het huis, met de restant van de moestuin aan de westzijde, gaat over in het park, dat op zijn beurt in noordelijke richting overvloeit in het Hoevelakense Bos dat zich tot over de Nijkerkstraat uitstrekt.

Het bos is duidelijk een aangelegd bos wat tot uiting komt in de lanen, paden, vijvers en laanbeplanting. In het bos bevinden zich diverse oude akkers, vooral rond de Veenwal. In het Hoevelakense Bos, dat als geheel een van rijkswege beschermde buitenplaats is, bevinden zich ook nog diverse andere gebouwde monumenten: het rijksmonument Hoevelakense Boslaan 2 en de gemeentelijke

monumenten Nijkerkerstraat 26 en twee bijgebouwen bij Hoevelakense Boslaan 4.

BUURTSCHAP APPEL

Het kampenlandschap is in de gemeente Nijkerk op diverse plekken bewaard gebleven. Met het oostelijk deel van Slichtenhorst hoort het deel van de buurtschap Appel dat tot het landgoed Appel behoort tot het fraaiste deel. Buurtschap Appels is in al zijn eenvoud een heerlijk gebied. Zowel het kampenlandschap zelf met zijn karakteristieke dekzandruggen, kampen, houtwallen, slingerende wegen en bosjes als de monumentale boerderijen zijn zeer goed bewaard gebleven. Als je door dit landschap gaat, wisselt steeds weer het perspectief. Dan weer valt je oog op een historisch erf, dan weer opent zich langs de bosrand een perspectief op een oude eng.

Ontsloten door de middeleeuwse wegenstructuur is het landschap hier nog goeddeels bepaald door de toenmalige natuurlijke omstandigheden. De oude bouwlanden, de enges en kampen bevinden zich op de dekzandruggen en -kopjes terwijl de weiden en hooilanden en (rabat)bossen zich in de lagere gebiedsdelen bevinden, waar het natter is. De vele houtwallen vinden hun oorsprong in de gecombineerde behoeften aan bescherming van de gewassen tegen het wild en de behoefte aan hout om te stoken en te bouwen.

Doordat de bebouwingsdichtheid in Appel in de laatste eeuwen weinig is toegenomen, is de oorspronkelijke opzet met verspreid liggende hoeven nog zeer goed beleefbaar. Naast de cultuurhistorische waarden is dit gebied ook waardevol wegens zijn ecologische waarden zowel voor flora als fauna. Belangrijk is vanuit dat oogpunt ook de samenhang met de niet-ontgonnen heidevelden ten oosten van het kampenlandschap.

Een uniek cultuurhistorisch element in dit gebied is de waarschijnlijk elfde-eeuwse walburg. De archeologische resten van *de Kemna*, de vroegere rentmeesterswoning van het Stift Elten, laten eveneens zien dat al in de Middeleeuwen dit vruchtbare land op de overgang van de Veluwe naar de kuststrook bijzondere werd gewaardeerd. Er liggen verscheidene monumenten in Appel: naast de walburg en *de Kemna*, *de Ahof*, *Groot Proevengoed*, *de Poort*, *de Plaggenmaat*, *de Plas* en de boswachterswoning *het Bosch*.

HET LINT VAN SLICHTENHORST

Het fascinerende van het lint van Slichtenhorst is dat het twee landschapstypen verenigt: het westelijk deel tot aan de Oude Amersfoortseweg is een slagenlandschap met lange evenwijdige percelen. De Slichtenhorsterweg slingert door deze strookvormige verkaveling als een parelketting van monumentale boerderijen. Het gaat om zowel rijksmonumenten (*Nordengoed*, *Westphalingsgoed*, *Bloemengoed/Bouwman* en *Bramengoed*) als gemeentelijke monumenten (*Hammetjesgoed*, *Grevengoed*, *Oteler*, *Broekhuizen* en *Bloemengoed/Blokhuis*).

Ter hoogte van de Blokhuisersteeg gaat het slagenlandschap over in een kleinschalig en minder regelmatige kampenlandschap. Centraal daarin ligt de grote, open Schavenouwereng. Hier liggen naast vijf rijksmonumentale boerderijen het eveneens rijksmonumentale landhuis *de Neude*. Het landschap rond de grote eng wordt gevormd door een veel kleinschaliger landschap, vergelijkbaar met Appel, maar dan nog beslotener. In dit gebied ontspringt de Brede Beek die door Slichtenhorst naar Nijkerk stroomt.

Dit gebied is vooral waardevol door de combinatie van het landschappelijke-historische en monumentale waarden. De middeleeuwse slagenverkaveling en het kampenlandschap zijn zeer goed bewaard gebleven, terwijl een groot deel van de oorspronkelijke boerderijen bewaard zijn gebleven en als monument beschermd. Ook het karakter van de Slichtenhorsterweg zelf als smalle kronkelende landweg draagt hieraan bij.

ERFGOEDCOLLECTIES

In de vijf gebieden die hierboven zijn onderscheiden is het archeologisch, gebouwd, stedenbouwkundig en landschappelijk erfgoed op een bijzondere manier met elkaar verweven. Er is sprake van bijzondere erfgoedensembles. Maar ook op vele andere plaatsen in de gemeente Nijkerk speelt erfgoed een belangrijke rol. Iedere plek heeft immers zijn eigen geschiedenis en de inrichting daarvan verhaalt daarover. Op sommige plaatsen is de geschiedenis sterker aanwezig dan andere. Erfgoed is op die plekken de drager van de omgeving. Het gaat dan om monumentale gebouwen, beeldbepalende panden, een waardevol stuk landschap, historische landschapselementen, monumentale bomen of archeologische vindplaatsen.

Deze monumenten staan nooit op zichzelf. Net als andere gebouwen hebben ze een plek in een groter geheel, een stad, dorp of landschap. In Nederland zijn deze landschappen vrijwel altijd door mensenhand gemaakt dan wel beïnvloed. Dat is ook in Nijkerk zo. De wijze waarop de mens kon ingrijpen in zijn leefomgeving, wisselde met de tijden. Maar tot ver in de twintigste eeuw ging het altijd met grote fysieke inspanning gepaard.

De sporen van het verleden kunnen globaal in vier categorieën opgesplitst worden:

- vlakvormige structuren, zeg maar kleinere of grotere gebieden, zoals landschaps- en verkavelingstypes of een stedenbouwkundige aanleg.
- lijnvormige structuren zoals wegen, waterlopen en beplantingsstructuren.
- objecten. Naast losse bebouwing (monumenten, karakteristieke en beeldbepalende panden) kunnen we

hierbij denken aan concentratie van bebouwing zoals boerenerven. Ook gaat het om objecten als bruggen, grenspalen, grafheuvels, noem maar op.

- archeologische sporen. Soms aan het oppervlak zichtbaar, maar vaker nog verborgen onder het maaiveld liggen resten van het verleden als archeologische sporen. Samen vormen ze het bodemarchief.

Vlakvormige structuren: gebieden

Vijf uitzonderlijke gebieden in de gemeente kwamen hierboven aan de orde. Maar ook elders in de gemeente zijn er talrijke gebieden en gebiedjes (vlakvormige structuren) van bijzondere cultuurhistorische betekenis. Het gaat om stukken landschap, een historisch lint met bebouwing en landschap. In Nijkerk zijn de belangrijkste landschapstypes het open polderlandschap van Arkemheen, de slagenverkavelingen van Holk en de Veenhuis, de meer gesloten slagenverkaveling van Slichtenhorst en Hoevelaken, het veenontginningslandschap van Nijkerkerveen, het kampenlandschap van Appel en Wullenhoven en het heideontginningslandschap van Wullenhoven en Appel waarin nog enkele belangrijke restanten onontgonnen vochtige heide.

Ook stedenbouwkundig zijn er bijzondere gebieden: naast de binnenstad met het havenkwartier in de stad Nijkerk, hierboven geschetst, kun je denken aan de historische linten, karakteristieke wijken en ensembles, zoals de Beatrixhof in Nijkerk, de hoeve Groot Hennekeler of de bijzondere woonwijk aan de Kyftenbeltlaan en de Van Dedemlaan van architect Jan Verhoeven in Hoevelaken.

Tot de gebieden behoren ook de archeologische zones met een hoge verwachting. Dit zijn plekken waar een grote kans is om bijzondere overblijfselen van onze voorouders aan te treffen.

Lijnen in stad en land

Naast de gebieden (de vlakken) zijn er de lijnen. Daarbij gaat het om lijnvormige structuren zoals wegen, waterlopen en beplantingsstructuren, zoals lanen, windsingels en houtwallen. In Nijkerk komen zowel zeer oude wegen voor die tot de Middeleeuwen teruggaan alsook jongere structuren uit de tijd van de jonge heideontginningen en zelfs de moderne infrastructuur zoals de A28 en de spoorlijn heeft erfgoedwaarde. Bij deze structuren gaat het niet alleen om de ligging maar ook om de vorm ervan, zoals bv. het profiel van een weg met zijn bermen en bermsloten.

Objecten

Van de erfgoedcollecties in de gemeente Nijkerk is een deel van de gebouwde objecten het bekendst: de als gemeentelijk en rijksmonument beschermde gebouwen. Daarnaast zijn er nog tal van karakteristieke en beeldbepalende panden die een belangrijke rol spelen, zoals traditionele boerderijen in het buitengebied of karakteristieke panden in de historische kern. Het gaat soms ook om een concentratie van bebouwing, zoals een erf met erfbebouwing rond een historische boerderij. Tot de objecten behoren ook de kleine landschappelijke elementen, zoals bomen, duikers, bruggen of grenspalen.

Archeologische sporen

In zekere zin zijn de archeologische resten in ons bodemarchief de ingewikkeldste erfgoedcategorie. In veel gevallen kun je er weinig

van zien, vaak is niet eens met zekerheid bekend of er iets aanwezig is. Archeologische resten kunnen een rechtstreeks verband hebben met de huidige vorm van de omgeving waarin zij worden aangetroffen, zoals de ondergrondse resten van een middeleeuwse boerderijplaats in een oud landschap. Maar als het om de tijd van ver voor het begin van onze jaartelling gaat, kan een vindplaats soms schijnbaar willekeurig worden aangetroffen.

Inventarisatie, waardering en selectie

Op de Cultuurhistorische Waardenkaart is een belangrijk deel van het ruimtelijk erfgoed in kaart gebracht: de archeologische vindplaatsen en verwachtingszones zijn op basis van actuele gegevens vastgelegd. De landschappen en de meeste landschapselementen zijn opgenomen in de kaartlagen. De historische bebouwing is minder goed in beeld. Dat geldt zowel voor de kernen als voor het buitengebied. Natuurlijk heeft de gemeente een monumentenlijst, zodat in combinatie met de rijksmonumenten de toppers van de historische bebouwing bekend zijn. Maar in het bijzonder binnen de bijzondere gebieden en bij monumentale ensembles zijn er grote hiaten. Bij veel historische gebouwen zijn de bijgebouwen niet beoordeeld, wat vooral bij een aantal erven voor een kwetsbare situatie zorgt.

Voor de Nijkerkse binnenstad geldt dit ook. Het waardevolle stadsgezicht steunt mede op beeldbepalende panden, die op dit moment onvoldoende bescherming genieten. Voor een deel van deze panden is wel toegezegd dat hun waarden nader onderzocht zullen worden.

4. WERKWIJZE: DE GEREEDSCHAPSKIST

Hierboven is in vogelvlucht een beeld gegeven van het ruimtelijk erfgoed in de gemeente Nijkerk. Het is slechts een korte schets, ledereen die in de stad, de dorpen en het buitengebied rondgaat, zal onderweg steeds weer met de geschiedenis van de plek in aanraking komen. Om het waardevolle erfgoed op een goede wijze aan toekomstige generaties over te dragen en het ook voor hen van meerwaarde te laten zijn, is het belangrijk om daar beleid op te voeren. Daartoe staat de gemeente een aantal instrumenten ter beschikking. De vraag is welke instrumenten er zijn om erfgoed te borgen en of deze in Nijkerk worden gebruikt? Die vraag is relevant vanuit de ambities voor erfgoed, maar ook vanuit de nieuwe Omgevingswet, die alle regelingen voor erfgoed samenbrengt.

Er zijn instrumenten die gebaseerd zijn op wettelijke regelingen en stimulerende instrumenten, waarmee initiatiefnemers verleid kunnen worden. Deze laatste worden ook wel beleidsinstrumenten genoemd. Het onderscheid tussen wettelijke instrumenten en beleidsinstrumenten is geen scherp onderscheid. De wettelijke instrumenten vormen immers de uitdrukking van politieke keuzes. Zo hebben de verschillende overheden in de loop der tijd een instrumentarium opgebouwd, een gereedschapskist, die voorziet in het regelen van tal van zaken met oog voor uiteenlopende belangen. En ook het al dan niet gebruik maken van bepaalde instrumenten is uiteindelijk ook weer een beleidsmatige keuze.

Hieronder zijn beknopt de verschillende soorten instrumenten in beeld gebracht. Tevens is aangegeven of ze op dit moment in Nijkerk gebruikt worden of van toepassing zijn.

Bij het beschrijven van de gereedschapskist is in de eerste plaats gekeken naar het instrumentarium voor bouwkundig en landschappelijk erfgoed, bovengronds erfgoed dat meestal zichtbaar is. Een groot deel van de gereedschapskist kan ook gebruikt worden voor archeologische monumenten. Op sommige plaatsen is dit ook expliciet aangegeven.

De opsomming hieronder is relatief beknopt gehouden. In bijlage 1 treft u over de verschillende instrumenten uitgebreide informatie aan en een overzichtsschema.

4a Wettelijke instrumenten

1. Bescherming via de Erfgoedwet en de gemeentelijke erfgoedverordening

De bekendste manier om erfgoed te beschermen is het aanwijzen van monumenten. Doel van de monumentenstatus is om een object of gebouw te behouden voor de toekomst. De verschillende overheden kunnen ieder besluiten om monumenten aan te wijzen. Daarbij stellen zij regels op om ervoor te zorgen dat er in de toekomst zorgvuldig met het monument wordt omgegaan. De volgende categorieën bescherming kunnen onderscheiden worden.

Bescherming als monument (objectbescherming)

Rijksmonumenten

Rijksmonumenten worden aangewezen door het Rijk. De afgelopen jaren zijn nauwelijks meer gebouwde rijksmonumenten aangewezen. In Nijkerk heeft de rijksoverheid 111 gebouwde en drie archeologische rijksmonumenten aangewezen. Voor deze monumenten geldt een instandhoudingsplicht. Een omgevingsvergunning is nodig bij restauratiewerk dat meer is dan onderhoud en bij wijziging van het monument.

Provinciale monumenten

In tegenstelling tot sommige andere provincies kent Gelderland geen provinciale monumenten. De Provincie Gelderland zet zich juist in voor de ondersteuning van gemeentelijk monumentenbeleid. Hierover is meer te lezen in het hoofdstuk over stimuleringsbeleid.

Gemeentelijke monumenten

Op grond van de Gemeentewet kunnen gemeenten een eigen monumentenlijst samenstellen. Hierop komen objecten en structureren die van bijzonder belang zijn voor de geschiedenis en het karakter van (delen van) de gemeente. Nijkerk heeft sinds enige decennia een gemeentelijke monumentlijst met 214 monumenten

(201 gebouwde en 13 archeologische monumenten). Het is de bevoegdheid van de gemeente om nieuwe gemeentelijke monumenten aan te wijzen.

Rijksbeschermd gezicht

Het Rijk kan bijzondere cultuurhistorische gebieden aanwijzen als beschermd gezicht. De bekendste rijksbeschermd gezichten zijn historische binnensteden, zoals Amersfoort of Harderwijk. Bij een beschermd gezicht wordt een beschrijving opgesteld, waarin wordt aangegeven wat de belangrijkste te beschermen waarden zijn. Het beschermen daarvan gebeurt via het bestemmingsplan, dat de betreffende gemeente opstelt. De bescherming van een gebied is er vooral op gericht om de algemene structuur en kernmerken te behouden. In de gemeente Nijkerk zijn er geen rijksbeschermd gezichten. Sinds 2012 brengt het Rijk geen nieuwe gebieden meer in procedure. Wel bevinden zich in Nijkerk enkele door het Rijk beschermde gebieden in de vorm van historische buitenplaatsen): het gaat om Hoevelaken, Salentijn en de Berencamp.

Gemeentelijk beschermd gezicht

Naast het Rijk kan ook een gemeente een gebied aanwijzen als een beschermd gezicht. Via de erfgoedverordening en het bestemmingsplan kunnen hiervoor regels worden opgesteld. Belangrijk verschil met het rijksbeschermd gezicht is dat er binnen een gemeentelijk beschermd gezicht een grotere mate van vergunningvrij bouwen is. Dat betekent soms dat wezenlijke waarden van een gebied soms moeilijker of niet beschermd kunnen worden. In Nijkerk bestaat in de erfgoedverordening de mogelijkheid om een beschermd gezicht aan te wijzen. Hiervan is tot op heden nog geen gebruik gemaakt.

2. Bescherming via bestemmingsplan (op basis van cultuurhistorische paragraaf):

Sinds 2010 is wettelijk geregeld dat gemeenten bij het opstellen van een bestemmingsplan rekening moeten houden met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. De gemeente is verplicht om in de toelichting een gemotiveerde beschrijving op te nemen van de wijze waarop hiermee rekening gehouden is. Cultuurhistorische waarden is hierbij een breed begrip. Het gaat om beschermde en niet-beschermde objecten en structuren. Niet beschermde objecten zijn cultuurhistorisch waardevolle zaken die geen monumentenstatus hebben, bijvoorbeeld karakteristieke panden, houtwallen of bijzondere verkavelingen in het landschap.

Weten wat je hebt

Om de cultuurhistorische afweging goed te kunnen maken, is een inventarisatie van het betreffende gebied nodig. Pas als je weet wat je hebt, kun je bepalen hoe belangrijk iets is en hoe dat belang zich verhoudt tot andere (ruimtelijke) belangen.

Nijkerk heeft in 2016 een Cultuurhistorische Waardenkaart laten opstellen. Deze geeft een goed beeld van wat er in de gemeente is op het gebied van de archeologie en het cultuurlandschap. De historische bouwkunst is de met uitzondering van de monumenten niet op de waardenkaart opgenomen.

Analyse van de waarden en borging in het bestemmingsplan

Op basis van kennis (in het bijzonder op de Cultuurhistorische Waardenkaart) kan een analyse gemaakt worden van de cultuurhistorische waarden. Zo kan bekeken worden wat de gevolgen van een bestemmingsplan zijn of kunnen zijn voor die cultuurhistorische waarden. Om onevenredige aantasting te voorkomen, worden de waarden in het bestemmingsplan verankerd met daarop gerichte regels. Het aantal bestemmingsplannen waarin cultuurhistorische waarden goed verankerd zijn, is in Nijkerk nog beperkt. Recent is wel een aanzet gedaan met het

bestemmingsplan voor de binnenstad. Bij andere bestemmingsplannen zal per bestemmingsplan gekeken moeten worden in hoeverre de bestaande regels zorgen voor een zorgvuldige omgang met cultuurhistorische waarden. Zo kan waardevol groen bestemd worden als tuin om te voorkomen dat het eenvoudig bebouwd kan worden of een zandweg als zandweg. De gemeente bepaalt de mate en manier waarop cultuurhistorie verankerd wordt. Dat de gemeente een zorgvuldige afweging moet maken en daarbij eerste de cultuurhistorie in een gebied goed in kaart moet brengen, is ondertussen wel bekrachtigd door jurisprudentie.

Naast het gemeentelijke beleid ten aanzien van erfgoed zijn er ook erfgoedwaarden van provinciaal, nationaal of internationaal belang die de gemeente op moet nemen bij het opstellen van een bestemmingsplan. Een voorbeeld daarvan is de provinciale molenverordening (in de Omgevingsverordening Gelderland). Deze zorgen ervoor dat de molenbiotoop van wind- en watermolens beschermd wordt.

Beeldbepalende of karakteristieke panden

Onze historische omgeving kent tal van panden met een bijzondere cultuurhistorische of beeldbepalende waarde. Het zijn objecten waarvan het verdwijnen een gevoelig verlies zou betekenen voor de herkenbaarheid van een straat, wijk of gebied. Denk aan een historische villa op een straathoek of een traditionele boerderij in een landschap. Vaak komen ze niet in aanmerking voor de status van gemeentelijk monument, maar we willen ze niet kwijt. Dergelijke panden kunnen in het bestemmingsplan aangeduid worden als *beeldbepalend pand* of *karakteristiek pand*. Vaak is er voor dergelijke panden een regel die bepaalt dat ze niet zonder vergunning gesloopt mogen worden.

De status *beeldbepalende of karakteristieke pand* is bedoeld om ervoor te zorgen dat panden ook behouden kunnen worden zonder dat deze de monumentenstatus krijgen. Het is zelfs denkbaar dat er op de huidige monumentenlijst panden staan, waarvoor een status als beeldbepalend pand zou voldoen.

Bouwhistorische verwachtingskaart

In Nederland worden bekende en te verwachten archeologische waarden via het bestemmingsplan beschermd en niet ongemerkt kunnen verdwijnen. Dat is belangrijk omdat we vaak niet precies weten waar in de ondergrond bijzondere zaken verborgen zitten. Wat voor de bodem geldt, geldt ook voor een groot aantal historische gebouwen. Hier kunnen oude resten aanwezig zijn die je aan de straatzijde niet vermoedt. Een gevel kan gemoderniseerd zijn, maar erachter kan zich nog een oudere kern bevinden, of een historische kapconstructie. Om dergelijke bijzondere zaken niet ongemerkt te verliezen, kan een bouwhistorische verwachtingskaart worden opgesteld.

3. Verordeningen

De gemeente kent tel van verordeningen, waarin over bepaalde onderwerpen regels zijn opgenomen. Het reclamebeleid is vaak geregeld in de *Algemene plaatselijke verordening*. Door nadere eisen te stellen kan de impact van reclame op de beeldkwaliteit van de historische omgeving geregeld worden. Nijkerk maakt hier geen gebruik van. De *Kapverordening* is voor erfgoed van bijzonder

De Nijkerkse bestemmingsplannen

Cultuurhistorische waarden zijn in de Nijkerkse bestemmingsplannen nog niet systematisch opgenomen. Het hangt er ook sterk vanaf over welke zaken het gaat. De **archeologische waarden** zijn over het algemeen redelijk adequaat geborgd. Voor grondverstoring vanaf een bepaalde oppervlakte geldt overal een onderzoeksplicht.

Voor wat betreft het **landschap** is dit weliswaar slechts zeer beperkt via erfgoedregels beschermd, maar er zijn wel regels voor andere domeinen, zoals natuur en ecologie, waar cultuurhistorie baat bij heeft. Bovendien is een belangrijk deel van het buitengebied expliciet voor een specifieke functie bestemd, zoals bos of agrarisch bouwland.

Het **gebouwde erfgoed** is nog nauwelijks in het bestemmingsplan geborgd. Zo ontbreekt een regeling voor beeldbepalende en karakteristieke panden. Een uitzondering vormt het bestemmingsplan voor de Nijkerkse binnenstad. Hier gelden specifieke bepalingen die de cultuurhistorische waarden moeten beschermen.

belang. Bij veel erfgoed is het groen onderdeel van de bijzondere waarden: de bomen langs een laan of straat, of in een waardevol park of bijzondere tuin. Sommige bomen zijn vanwege hun ouderdom waardevol erfgoed. Nijkerk kent een heldere regelgeving die gericht is op het behoud van waardevolle bomen.

4b Beleidsinstrumenten

Het belang van erfgoed

Er zijn verschillende manieren waarop de maatschappij middels de overheid zaken voor elkaar kan krijgen. Dat kan via regels waarmee de overheid omwille van het algemeen belang zaken dwingend oplegt. De voorkeur heeft echter het gebruik van beleidsinstrumenten. Daarmee kunnen doelstellingen gehaald worden door stimulering en onderlinge afspraken. Het totaalpakket van wettelijke maatregelen en beleidsvoornemens, uitgewerkt in uitvoeringsprogramma's en regelingen, kan de gemeente samenstellen op basis van specifiek op erfgoed gericht beleid.

Beleidsplan en Omgevingsvisie

Veel gemeenten leggen het beleid ten aanzien van erfgoed daarom vast in een erfgoednota of beleidsplan. Een beleidsplan omvat de doelstellingen die de gemeente voor het erfgoed heeft en wat zij gaat doen om deze doelen te verwezenlijken. Voor een zorgvuldige afweging van erfgoed is het nodig dat het erfgoed een plaats krijgt in de gemeentelijke omgevingsvisie. Op die manier is het erfgoedbeleid verankerd als gemeentelijke ambitie, waarbij ook de relatie met andere beleidsterreinen gelegd kan worden.

Inventarisatiekaarten, verwachtingskaarten, waardenkaarten en beleidskaarten

Om te kunnen kiezen welk erfgoed belangrijk is, moet je weten wat je hebt. Gemeenten, provincies en rijk brengen daarom in beeld wat er voor cultuurhistorische waarden zijn of verwacht kunnen worden. Omdat het gaat om ruimtelijk erfgoed, is een kaart bij uitstek een geschikt middel om erfgoed in beeld te hebben. Er zijn verschillende soorten kaarten. Zo is er onderscheid mogelijk tussen *Inventarisatiekaarten* (met bijzondere overblijfselen uit het verleden), *verwachtingskaarten* (die aangeven hoe groot de verwachting is dat op een bepaalde plaats archeologische of

bouwhistorische resten aanwezig zijn), *waardenkaarten* (die aangeven wat het belang is van de geïntariseerde relictten of van de te verwachten waarden) en *beleidskaarten* (die aangeven hoe je met bepaalde cultuurhistorische overblijfselen of verwachtingen omgaat).

Landschapsontwikkelingsplan

Binnen de gemeente Nijkerk is het landschap het grootste monument. Naast het bestemmingsplan voor het buitengebied is het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) van groot belang voor de cultuurhistorische waarden van het landschap. Niet alleen zijn in het LOP de verschillende kwaliteiten van het landschap beschreven, het geeft ook handreikingen hoe de cultuurhistorische kwaliteiten van het landschap versterkt kunnen worden.

Beleid voor welstand en ruimtelijke kwaliteit

Om zorgvuldig om te gaan met de omgeving van erfgoed is adequaat welstandsbeleid in combinatie met een goed bestemmingsplan de beste manier. Zo kun je zorgen voor passende bouwvormen en materialen in de buurt van historische bebouwing. In de nieuwe Omgevingswet wordt nadrukkelijk benoemd dat er in het Omgevingsplan rekening moet worden gehouden met de omgeving van het monument. In veel gemeenten is dat op dit moment al in zekere mate geregeld via welstandsbeleid, waarin is vastgelegd dat bij een monument een hoog welstandsregime geldt. Nijkerk voert een consistent welstandsbeleid en heeft daarvoor een Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. De huidige welstandsnota is uit 2013.

Beeldkwaliteitsplannen vormen een specifieke uitwerking van welstandsbeleid voor een bepaald gebied. Vaak gaan ze uitgebreider in op beeldkwaliteit dan in een welstandsnota mogelijk is. Bovendien is er in beeldkwaliteitsplannen meer aandacht voor de

inrichting van de openbare ruimte. In Nijkerk zijn er beeldkwaliteitsplannen voor bijvoorbeeld de binnenstad of voor Doornsteeg.

Cultuurbeleid

Veel gemeenten maken cultuurbeleid. Inhoudelijk is dit vaak verbonden met erfgoedbeleid. In het cultuurbeleid is namelijk vaak

aandacht voor musea, erfgoed, historische verenigingen of educatie. Ook kan de gemeente stimuleren dat culturele instellingen ondergebracht worden in historische gebouwen, die op die manier een goede herbestemming krijgen. In Nijkerk is in 2009 een Contourennota Cultuur opgesteld.

4c Stimuleringsregelingen

Onderhoud en restauratie zijn bij historische gebouwen soms duurder. Er wordt vakmanschap gevraagd, er zitten meer werkuren in en soms is ook het materiaal kostbaarder. Archeologische onderzoeken kunnen veel geld kosten. Van de andere kant is erfgoed lang niet het enige maatschappelijke belang dat beperkingen oplegt aan initiatiefnemers. Ecologie, water, luchtkwaliteit of geluid kunnen ook beperkende randvoorwaarden voor een plek betekenen of tot kosten leiden.

In die gevallen waar de maatschappij een burger of bedrijf beperkt vanwege een algemeen belang, is het billijk om te kijken of daar iets tegenover kan staan. Daarbij kan gedacht worden aan het beschikbaar stellen van kennis, het geven een subsidie of het bieden van (juridische of ontwikkel)ruimte op een ander terrein. Ook bij erfgoed kan de overheid door middel van stimuleringsregelingen de eigenaar ondersteunen in goed beheer.

Informatie, begeleiding, kennis en kunde

Meestal wordt er bij stimuleringsregelingen in de eerste plaats gedacht aan een subsidie, maar dat hoeft niet. Erfgoedeigenaren zijn ook gebaat bij goede ondersteuning: het bieden van deskundig advies over procedures omgevingsvergunning, bouw- en architectuurhistorische waarden, restauratietechnieken,

financieringsmogelijkheden, onderhoud en restauratie of mogelijkheden om te verduurzamen. Een manier om eigenaren te helpen in het omgaan met hun monument is het aanstellen van een monumentencoach. Deze biedt rechtstreeks begeleiding.

Financiële ondersteuning

Naast het faciliteren van erfgoedeigenaren kan de gemeente er ook voor kiezen financieel bij te dragen in de inspanningen die monumenteigenaren moeten leveren om erfgoed in goede staat te houden of te krijgen.

Subsidie voor restauratie en onderhoud van monumenten

Er zijn verschillende mogelijkheden voor een subsidieregeling. In Gelderland geven veel gemeenten subsidie voor restauratie/onderhoud van monumenten. Aan deze gemeentelijke subsidie is in Gelderland een provinciale koppelsubsidie verbonden. Deze bedroeg de afgelopen jaren circa 70% van de gemeentelijke bijdrage. In de inrichting van de subsidieregeling is de gemeente vrij. Er kan gekozen worden om juist veel eigenaren met een klein bedrag te ondersteunen of juist in te zetten op enkele grotere projecten die anders niet van de grond komen. Een dergelijke regeling komt alleen tot stand op initiatief van de gemeente. Zonder deelname van de gemeente geeft de provincie geen subsidie.

Subsidie voor waardevolle landschapselementen

Naast subsidie voor gebouwen kunnen eigenaren ook ondersteund worden als zij waardevolle elementen in het landschap in stand houden of verbeteren. Een dergelijke subsidie kan opgenomen worden in het uitvoeringsprogramma van het Landschapsontwikkelingsplan (LOP). Op deze manier kunnen ook verschillende doelstellingen uit het LOP op het gebied van erfgoed, ruimtelijke kwaliteit en ecologie met elkaar verbonden worden.

Laagrentende lening

In plaats van een subsidie kan ook gekozen worden voor laagrentende leningen. Dit zijn leningen tegen een laag percentage waarmee een eigenaar zijn restauratiekosten kan financieren. Voordeel van deze regeling is dat deze werkt met een zogenaamd revolving fund, waarin de terugbetalingstermijnen worden gestort. Zo kunnen deze bedragen weer opnieuw uitgegeven worden. In Gelderland heeft het Prins Bernard Cultuurfonds een dergelijk fonds ingesteld met financiering door de provincie. In alle Gelderse gemeenten kunnen eigenaren van gemeentelijke monumenten gebruik maken van deze regeling. Voor rijksmonumenten kan een laagrentende lening verkregen worden via het Nationaal Restauratiefonds. Deze regelingen zijn toegankelijk voor eigenaren van woonhuismonumenten in Gelderland. De gemeente speelt hierin geen rol.

Kwijtschelding leges

Om eigenaren tegemoet te komen en te stimuleren om een vergunning aan te vragen, kan een gemeente besluiten om eigenaren van monumenten gedeeltelijk of geheel vrij te stellen van leges. Deze regeling kan op verschillende manieren worden uitgewerkt.

Korting WOZ

Over de financiële waarde van monumenten is soms discussie. Makelaars willen nog wel eens stellen dat de monumentenstatus

slecht is voor de waarde van een pand. Er is echter geen onderzoek dat deze conclusies ondersteunt en rechterlijke uitspraken hebben dit argument ook niet gehonoreerd. Een regeling om de WOZ-belasting te verlagen bij monumenten zal een initiatief van de gemeente moeten zijn. Voordeel is dat het een eenvoudige regeling kan betreffen die voor alle eigenaren geldt. Er is echter geen koppeling tussen de financiële prikkel en een actie om erfgoed in stand te houden.

Monumentenwacht vergoeden

De Monumentenwacht Gelderland biedt eigenaren ondersteuning en advies over de technische staat van hun monumentale vastgoed. Door middel van reguliere inspecties ontstaat een goed beeld van de ontwikkeling van een monument. De gemeente kan de kosten van de monumentenwacht geheel of gedeeltelijk te vergoeden. Daarbij kan eventueel onderscheid gemaakt worden tussen het abonnementsgeld en de reguliere inspecties. Voordeel van deze regeling is dat deze rechtstreeks aanzet tot het plegen van onderhoud en herstel en bovendien administratief zeer eenvoudig kan zijn zonder een fors beroep op gemeentelijke capaciteit.

Planologische ruimte bieden

In Nederland is het gebruik van de ruimte vastgelegd in bestemmingsplannen (straks: Omgevingsplan). Soms bestaat er de wens voor ander gebruik van een gebouw, maar dit is niet altijd mogelijk. Een gemeente kan besluiten om bij monumenten en andere waardevol erfgoed naar ruimte te zoeken om andere bestemmingen toe te staan. Ook kan bijvoorbeeld bij een monument een bouwmogelijkheid worden geschapen om daarmee het monumentale erfgoed te ondersteunen. Dit laatste gebeurt soms in het kader van functieveranderingsbeleid in het buitengebied, waar monumentale of karakteristieke gebouwen bij een functieverandering anders behandeld worden dan gebouwen die dat niet zijn. Dergelijk beleid kan zeer effectief maatwerk zijn, maar vraagt wel om een strikte navolging.

5. DE STAND VAN ZAKEN IN DE GEMEENTE NIJKERK

In het vorige hoofdstuk is in grote lijnen in beeld gebracht welk instrumentarium er voor erfgoed is (de gereedschapskist). Uitgebreider beschreven zijn tal van regelingen en mogelijkheden in bijlage 1 en de bijbehorende tabel (die niet de pretentie heeft uitputtend te zijn).

Er zijn vele manieren om erfgoed te beschermen, zo is gebleken. Waarvan maakt Nijkerk op dit moment gebruik en waar liggen mogelijkheden?

In Nijkerk is een aantal gebouwen aangewezen als rijksmonument of als gemeentelijk monument. Toch blijken er nog regelmatig belangrijke objecten te zijn, die geen enkele bescherming hebben. Voorbeelden zijn voormalige bunkers, bijvoorbeeld bij het Spaanse Leger, het pand Groot-Kattenburg met zijn rijke geschiedenis, bijgebouwen bij agrarisch erfgoed of in algemene zin het erfgoed van na 1945. Er ligt, naar aanleiding van de totstandkoming van het Bestemmingsplan Binnenstad een toezegging dat een aantal al eerder geselecteerde panden in de Nijkerkse binnenstad (lijst Bureau Bouwwerk) nader onderzocht zal worden. Nijkerk heeft op dit moment geen aangewezen beschermde gezichten.

Voor de borging van erfgoed in de ruimtelijke ordening zijn de eerste stappen gezet. Belangrijke mijlpaal is de Cultuurhistorische Waardenkaart uit 2016. Deze is echter nog niet vastgesteld. Bovendien ontbreekt op deze kaart een deel van het gebouwd erfgoed. In de hele gemeente ontbreekt het aan inzicht in de

aanwezige karakteristieke panden en er is onvoldoende zicht op bouwhistorische verwachtingen. Systematische borging van erfgoed in bestemmingsplannen is nog niet gerealiseerd. Bij het bestemmingsplan Binnenstad is een begin gemaakt met de dubbelbestemming cultuurhistorie. In sommige gevallen zijn erfgoedwaarden beschermd dankzij op beheer gerichte bestemmingsplannen of door de specifieke bestemming van cultuurhistorisch waardevolle percelen vanuit een ander dan cultuurhistorisch perspectief (tuin, bos, open landschap, zandweg). Er is een uitgebreide lijst van waardevolle bomen. Monumentale bomen zijn in Nijkerk goed in beeld.

Nijkerk kent op dit moment geen integraal geformuleerd erfgoedbeleid, hoewel de aandacht voor erfgoed de afgelopen jaren wel zichtbaar toegenomen is. Dat blijkt uit de maatschappelijke aandacht voor de Nijkerkse Binnenstad of voor Park Hoevelaken. Maar het spreekt ook uit het Beeldkwaliteitsplan voor de binnenstad of het uitgebreide en zorgvuldige Landschapsontwikkelingsplan dat in 2018 is vastgesteld.

Het stimuleringsbeleid voor erfgoed is op dit moment beperkt. Eigenaren kunnen met vragen terecht bij de gemeentelijke adviseur en de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, maar de capaciteit voor ondersteuning is zeer beperkt. Er is geen subsidieregeling voor instandhouding van gemeentelijke monumenten. Eigenaren van rijksmonumenten kunnen terecht bij de verschillende regelingen van het Rijk.

6 AANBEVELINGEN

In hoofdstuk 5 is in grote lijnen aangegeven welke instrumenten in de gemeente Nijkerk op dit moment ten gunste van erfgoed gebruikt worden. Er gebeurt al het nodige, maar dat bestaat grotendeels uit de wettelijke taken. Maar zelfs op het gebied van de wettelijke taken blijven er op dit moment nog zaken liggen. Belangrijk is dat er kansen voor erfgoed zijn, die in algemene zin een positieve bijdrage aan de gemeente zullen geven.

Op het gebied van de **bescherming van gebouwde monumenten** zijn er meerdere lacunes. Geadviseerd wordt om hier actie op te ondernemen:

- er zijn verschillende bijzondere objecten die nog geen enkele bescherming genieten. Het is van belang om deze in kaart te brengen en te bekijken op welke manier zij adequaat kunnen worden behouden. Aangezien het rijk de monumentenzorg in belangrijke mate gedecentraliseerd heeft, zijn er van die kant nauwelijks verdere aanwijzingen te verwachten. Het gaat om:
 - Bijzondere zaken die gemist zijn in eerdere inventarisaties van de periode tot 1940.
 - Het erfgoed uit de perioden 1940-1962 en 1962-1985.
 - Bijgebouwen bij al beschermde gemeentelijke en rijksmonumenten, in het bijzonder bij agrarisch erfgoed. Wat betreft de bijgebouwen bij rijksmonumenten kan de gemeente het rijk vragen of zij deze aanvullend kan beschermen.
 - Een reeks van gebouwen in de binnenstad van Nijkerk die in kaart zijn gebracht door Bureau Bouwwerk. Hierover is toegezegd dat deze alsnog bekeken zullen worden.
- Nijkerk heeft geen aangewezen beschermde gezichten, terwijl de parelgebieden uit hoofdstuk 3 die titel wel zouden verdienen. In het bijzonder het kwetsbare Slichtenhorst heeft deze bescherming nodig.

Voor de borging van **erfgoed in de ruimtelijke ordening** zijn in Nijkerk de volgende nodig:

- Stel de Cultuurhistorische Waardenkaart vast.
- Completeer de Cultuurhistorische Waardenkaart met het gebouwd erfgoed: historische bouwkunst (karakteristieke panden) en stedenbouwkunst en een bouwhistorische verwachtingskaart.
- Zorg voor systematische borging van erfgoed in bestemmingsplannen (straks Omgevingsplan).
- Inventariseer de beeldbepalende panden en borg deze desgewenst in het bestemmingsplan (straks Omgevingsplan).
- Binnen de bestemmingsplannen liggen kansen door de specifieke bestemming van gronden die nu al bestaat (tuin, bos, open landschap, zandweg) te koppelen aan cultuurhistorie.
- Met het oog op het aanstaande Omgevingsplan is het van belang om de erfgoedwaarden goed in beeld te krijgen en er passende regels aan te koppelen.
- Integreer het archeologiebeleid in het beleid voor bovengronds erfgoed en continueer de samenwerking met andere gemeente(n).

Wat betreft het algemene **beleid voor erfgoed**:

- Stel integraal erfgoedbeleid op. De uitwerking van de passages over erfgoed in het coalitieakkoord, dit rapport en de input die nodig is voor de Omgevingsvisie kunnen hier gezamenlijk een aanzet voor vormen. Samen met de andere ruimtelijke belangen hoort erfgoed een vanzelfsprekende plaats in die visie te krijgen, zodat dit ook in de uitwerking van de visie in het Omgevingsplan het geval zal zijn.
- Geef erfgoed een basisplaats in de Omgevingsvisie.
- Maak een plan van aanpak waarin je aangeeft wat de korte, middellange en lange termijn projecten zijn, die je wilt uitvoeren om je doelen te realiseren.
- Realiseer het voorgenomen beeldkwaliteitsplan bij het Landschapsontwikkelingsplan.
- Actualiseer het welstandsbeleid, zodat beter rekening gehouden kan worden met erfgoed en de omgeving van monumenten.

Het **stimuleringsbeleid voor erfgoed** is op dit moment beperkt.

- In combinatie met de provinciale bijdrage, herinvoeren van de gemeentelijke bijdrage voor restauratie en onderhoud van gemeentelijke monumenten. Het faciliteren en enthousiasmeren van de gemeentelijke monumenteneigenaren is belangrijk om het draagvlak voor aanwijzing van gemeentelijk monument te vergroten.
- Organiseer en vergroot bewustwording en participatie van ons cultureel erfgoed door de ambities van het Museum Nijkerk en het Stoomgemaal Arkemheen om het Kenniscentrum respectievelijk het Bezoekerscentrum door te ontwikkelen financieel te ondersteunen.
- Ondersteun, zowel financieel als organisatorisch, de vrijwilligers van de Open Monumentendag, de jaarlijkse dag waar erfgoed in de schijnwerpers staat.
- Maak het belang van erfgoed als gemeentelijke taak duidelijk binnen het gemeentelijke apparaat.

BIJLAGE 1 De gereedschapskist

Deze bijlage omvat een overzicht van instrumenten die een gemeente kan inzetten binnen de erfgoedzorg. De nadruk ligt hierbij op de maatregelen ten behoeve van gebouwd en aangelegd erfgoed, maar een groot deel van het instrumentarium kan ook aangewend worden ten behoeve van archeologische monumenten. Op sommige plaatsen is dit ook aangegeven, maar dit is niet uitputtend gebeurd.

Overzicht van instrumenten binnen de erfgoedzorg

1. Bescherming via de Erfgoedwet en de gemeentelijke erfgoedverordening

De bekendste manier om erfgoed te beschermen is het aanwijzen van een gebouw, object of terrein als monument. Doel van de monumentenstatus is om dit te behouden voor de toekomst. De verschillende overheden kunnen ieder besluiten om monumenten aan te wijzen. Daarbij stellen zij regels op om ervoor te zorgen dat er in de toekomst zorgvuldig met het monument wordt omgegaan.

Bescherming als monument (objectbescherming)

Rijksmonumenten

De bescherming om een gebouw, object, structuur of complex aan te wijzen als rijksmonument is een beslissing van de minister van Onderwijs, Cultuur, Wetenschap. Dit kan ook een ondergrondse structuur of complex zijn; in dat geval is het een archeologisch rijksmonument. In heel Nederland zijn op dit moment circa 62.000 gebouwde en ruim 1450 archeologische rijksmonumenten. Iedereen kan suggesties doen om iets als rijksmonument aan te wijzen, maar de minister is niet verplicht om dit verzoek officieel in behandeling te nemen. Het Rijk is van mening dat de historische (steden)bouwkunst uit de periode tot 1940 op voldoende wijze geïnventariseerd en beschermd is. De afgelopen jaren worden er dan ook nauwelijks meer gebouwde rijksmonumenten aangewezen. Wel zijn er recent nog veel archeologische monumenten

aangewezen en zijn er ongeveer tweehonderd monumenten aangewezen uit de periode na 1940.

In Nijkerk heeft de rijksoverheid 111 gebouwde en drie archeologische rijksmonumenten aangewezen. Voor deze monumenten geldt een instandhoudingsplicht op grond van een overgangsregeling in de Monumentenwet, daarna Omgevingswet. Een omgevingsvergunning is nodig bij restauratiewerk dat meer is dan onderhoud en bij wijziging van het monument. De aanvraag wordt voorgelegd aan de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Bij ingrijpende werkzaamheden wordt ook advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gevraagd. Voor onderhoud en restauratie kunnen eigenaren een beroep doen op een aantal subsidieregelingen.

Provinciale monumenten

In tegenstelling tot sommige andere provincies kent Gelderland geen provinciale monumenten. De Provincie Gelderland zet zich in het cultuurhistorisch beleid dan ook juist in voor de ondersteuning van gemeentelijk cultuurhistorisch beleid. Hierover is meer te lezen in het hoofdstuk over stimuleringsbeleid.

Gemeentelijke monumenten

Op grond van de Gemeentewet kunnen gemeenten een eigen monumentenlijst samenstellen. Dit gebeurt via een gemeentelijke verordening, meestal erfgoedverordening of monumentenverordening genoemd. De gemeentelijke monumentenverordening is een autonoom instrument. Dat wil zeggen dat de gemeente zelf kan bepalen wat er wel en niet wordt beschermd, op welke gronden dit gebeurt en welke regels er vervolgens van toepassing zijn.

Een gemeentelijk monument is in de regel een bouwwerk, archeologische vindplaats of landschappelijke structuur die bescherming geniet vanwege bijzondere cultuurhistorische of architectonische waarde. Het gaat dus objecten en structuren die van bijzonder belang zijn voor de geschiedenis en het karakter van de gemeente. Nijkerk heeft sinds enige decennia een eigen gemeentelijke monumentenlijst met 214 monumenten (201 gebouwde monumenten en 13 archeologische monumenten). Deze monumenten zijn wettelijk beschermd en kunnen alleen gewijzigd worden met een omgevingsvergunning gewijzigd na een advies van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit.

Nijkerk kent volgens de verordening één categorie “gemeentelijk monument”. De betreffende objecten en structuren zijn in hun geheel beschermd (bij gebouwen zowel exterieur als interieur). Het is echter ook mogelijk om onderscheid te maken tussen verschillende soorten monumenten, die op een verschillende manier beschermd worden. Zo kan onderscheid gemaakt worden maken tussen panden waarbij het exterieur wel beschermd is, maar het interieur niet. Of panden waar alleen de voorgevel beschermd is, omdat het achterliggende pand geen bijzondere waarde vertegenwoordigt. Nijkerk kent dit onderscheid niet.

Rijksbeschermd gezicht

Het Rijk kan bijzondere cultuurhistorische gebieden aanwijzen als een beschermd gezicht. Meestal spreekt men van een beschermd stads- of dorpsgezicht. De bekendste rijksbeschermd gezichten zijn de historische binnensteden in Nederland, zoals Amsterdam, Amersfoort of Harderwijk. In totaal kent Nederland 470 rijksbeschermd gezichten. Bij een beschermd gezicht wordt een beschrijving opgesteld, waarin wordt aangegeven wat de belangrijkste te beschermen waarden zijn. Het beschermen daarvan gebeurt via het bestemmingsplan, dat de betreffende gemeente opstelt. Het gaat om een zogenaamd ‘beschermend bestemmingsplan’, dat meestal een gedetailleerder bestemmingsplan is met strengere regels. De toelichting van het bestemmingsplan bevat een analyse van de te beschermen waarden. Vervolgens worden deze waarden vertaald naar de verbeelding en de planregels.

Voor bouwen, verbouwen of slopen binnen een rijksbeschermd gezicht gelden bijzondere regels. Deze liggen vast in de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht en in het bestemmingsplan. Vaak geldt een sloopverbod, tenzij er voor de betreffende plek een goedgekeurd plan is, waarmee de kwaliteit van het beschermd gezicht behouden blijft of versterkt wordt. De bescherming van een gebied is er vooral op gericht om de algemene structuur en kernmerken te behouden. Dit betekent niet dat alle gebouwen in dit gebied bescherming genieten, zoals bij een monument. Wel bevinden zich binnen een beschermd gezicht vaak vele monumenten en/of beeldbepalende panden.

In de gemeente Nijkerk zijn er geen rijksbeschermd gezichten. Sinds 2012 brengt het Rijk geen nieuwe gebieden meer in procedure. Dit heeft te maken met de introductie van de verplichting om cultuurhistorie in alle bestemmingsplannen op te nemen (zie hieronder). Wel bevinden zich in Nijkerk enkele door het Rijk

beschermde gebieden in de vorm van historische buitenplaatsen: het gaat om Hoevelaken, Salentijn, de Berencamp.

Gemeentelijk beschermd gezicht

Naast het Rijk kan ook een gemeente een gebied aanwijzen als een beschermd gezicht. Via de erfgoedverordening en het bestemmingsplan kunnen hiervoor de noodzakelijke regels worden opgesteld. Belangrijk verschil met het rijksbeschermd gezicht is

dat er binnen een gemeentelijk beschermd gezicht een grotere mate van vergunningvrij bouwen is. Dat betekent soms dat wezenlijke waarden van een gebied soms moeilijker of niet beschermd kunnen worden.

In Nijkerk bestaat in de erfgoedverordening de mogelijkheid om een beschermd gezicht aan te wijzen. Hiervan is tot op heden nog geen gebruik gemaakt.

2. Bescherming via bestemmingsplan (op basis van cultuurhistorische paragraaf):

Sinds 2010 is wettelijk geregeld dat gemeenten bij het opstellen van een bestemmingsplan rekening moet houden met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Het Besluit ruimtelijke ordening (artikel 3.1.2.5a) bepaalt dit. De gemeente is verplicht om in de toelichting van het bestemmingsplan een gemotiveerde beschrijving op te nemen van de wijze waarop rekening gehouden is met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Het gaat daarbij om cultuurlandschap, gebouwd erfgoed en archeologie. Cultuurhistorische waarden is hierbij een breed begrip. Het gaat zowel om sectoraal beschermde als niet-beschermde objecten en structuren. Sectoraal beschermde objecten zijn in Nijkerk met name de rijks- en gemeentelijke monumenten. Deze zijn via de Erfgoedwet resp. de erfgoedverordening beschermd. Niet (sectoraal beschermde) objecten zijn alle andere cultuurhistorisch waardevolle zaken, bijvoorbeeld karakteristieke panden, houtwallen of bijzondere verkavelingen in het landschap.

Weten wat je hebt

Om de cultuurhistorische afweging voor een bestemmingsplan goed te kunnen maken, is een inventarisatie van het betreffende gebied nodig. Pas als je weet wat je hebt, kun je een goede afweging maken hoe belangrijk het is en hoe de cultuurhistorische waarden

zich verhouden ten opzichte van andere (ruimtelijke) belangen. Om goed inzicht te krijgen in de cultuurhistorische rijkdommen van de gemeente heeft Nijkerk in 2016 een Cultuurhistorische Waardenkaart laten opstellen. Deze geeft een goed beeld van wat er in de gemeente is op het gebied van de archeologie en het cultuurlandschap. Bij de archeologie gaat het daarbij om bekende archeologische overblijfselen en om op grond van de kennis van het gebied te verwachten overblijfselen. Doordat zij onder de grond verborgen zitten, is het voor archeologische resten nu eenmaal niet mogelijk om zonder nader onderzoek (boren, opgravingen) om vast te stellen of er daadwerkelijk bijzondere resten aanwezig zijn. Voor de historische bouwkunst is de inventarisatie in de waardenkaart beperkt. Hier is in Nijkerk nog sprake van een omissie die aangevuld dient te worden.

Analyse van de waarden

Op basis van de vergaarde kennis die in de Cultuurhistorische Waardenkaart is samengebracht, kan een analyse gemaakt worden van de cultuurhistorische waarden. Zo kan bekeken worden wat de gevolgen van een bestemmingsplan zijn of kunnen zijn voor die cultuurhistorische waarden. Om onevenredige aantasting te

voorkomen, worden de waarden in het bestemmingsplan verankerd met daarop gerichte regels.

Het aantal bestemmingsplannen waarin cultuurhistorische waarden goed verankerd zijn, is in Nijkerk nog beperkt. Recent is wel een aanzet gedaan met het bestemmingsplan voor de binnenstad, maar helaas is cultuurhistorie op een aantal punten pas te laat in beeld gekomen bij dit plan. Bij andere bestemmingsplannen zal per bestemmingsplan gekeken moeten worden in hoeverre de bestaande regels zorgen voor een zorgvuldige omgang met cultuurhistorische waarden.

Erfgoed in het bestemmingsplan

Naast het gemeentelijke beleid ten aanzien van erfgoed zijn er ook erfgoedwaarden van provinciaal, nationaal of internationaal belang die de gemeente op moet nemen in het bestemmingsplan. Dit zijn werelderfgoederen (niet in Nijkerk aanwezig), gebouwde rijksmonumenten, archeologische rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten (niet in Nijkerk). Sommige van deze erfgoedwaarden zijn al beschermd via de Erfgoedwet zoals de gebouwde en archeologische rijksmonumenten. Vanuit de provincie geldt de provinciale molenverordening die is opgenomen in de Omgevingsverordening Gelderland. Deze zorgt ervoor dat de molenbiotoop van wind- en watermolens beschermd wordt.

Borging van verschillende erfgoedcategorieën

De mate en manier waarop cultuurhistorische waarden in het bestemmingsplan worden geborgd zijn niet in de wet vastgelegd. Het is aan de gemeente om een goede afweging te maken. Hier is dus sprake van enige vrijheid. Dat de gemeente een zorgvuldige afweging moet maken en daarbij eerste de cultuurhistorie in een gebied goed in kaart moet brengen, is ondertussen wel bekrachtigd door jurisprudentie.

Regels voor de omgang met erfgoed

Rekening houden met erfgoed betekent ook dat daartoe regels worden opgesteld in het bestemmingsplan. Dit zijn bijvoorbeeld regels voor activiteiten die (te verwachten) erfgoedwaarden kunnen verstoren. Voor dergelijke activiteiten kan een omgevingsvergunning verplicht worden gesteld. Zo kan er bij een plan worden afgewogen of dit vanuit het oogpunt van cultuurhistorie acceptabel is. Dit geldt voor de bescherming van alle soorten cultuurhistorische waarden zoals cultuurhistorisch landschap, archeologie, gebouwd erfgoed en (historische) stedenbouw. In het bestemmingsplan wordt expliciet aangegeven voor welke ingrepen een omgevingsvergunning noodzakelijk is. Een veel gebruikte regel is die van de dubbelbestemming. Daarmee kan aan een plek behalve de primaire bestemming een tweede bestemming worden meegegeven. Deze bestemming kan bijvoorbeeld zijn: "archeologische waarde" of "beschermd stadsgezicht". Aan deze bestemmingen kunnen dan de regels gekoppeld worden die moeten zorgen voor een goede omgang met deze dubbelbestemming. Naast de dubbelbestemming zijn er specifieke planregels mogelijk die voor een bepaalde erfgoedcategorie gehanteerd kunnen worden. Zo kan een bestemming "tuin" met bijpassende regels ervoor zorgen dat een stuk grond daadwerkelijk onbebouwd en groen blijft. Via een aanduiding kunnen zaken binnen een bepaalde bestemming specifiek geregeld worden.

Beeldbepalende of karakteristieke panden

Onze historische omgeving kent tal van panden die een bijzondere cultuurhistorische of beeldbepalende waarden. Het zijn objecten waarvan het verdwijnen een gevoelig verlies zou betekenen voor de herkenbaarheid van een straat, wijk of gebied. Denk aan een historische villa op een straathoek of een traditionele boerderij in een landschap. Zoals veel gebouwen kunnen zij in de loop der tijd op onderdelen veranderd zijn en niet meer de waarde hebben die ze in aanmerking zouden doen komen voor de status van gemeentelijk monument.

In tal van gemeenten zijn dergelijke panden geïnventariseerd en in kaart gebracht als *beeldbepalend pand* of *karakteristiek pand*. Vervolgens zijn deze in het bestemmingsplan aangeduid. Daarbij horen regels, waarin aangegeven is, hoe er bij ontwikkelingen met dergelijke panden kan worden omgegaan. Vaak is er een sloopregime dat regelt dat dergelijke panden niet gesloopt mogen worden, tenzij er een zorgvuldige afweging is gemaakt en gebleken is dat behoud redelijkerwijs niet gevraagd kan worden. Aanvullende regels kunnen aanwijzingen geven voor zaken als kapvorm, bouwvlak, bouwhoogte, uitbreidingsmogelijkheden.

De status *beeldbepalende of karakteristieke pand* is juist bedoeld om ervoor te zorgen dat panden ook behouden kunnen worden zonder dat deze de monumentenstatus krijgen. Het is zelfs denkbaar dat er op de huidige monumentenlijst panden staan, waarvoor een status als beeldbepalend pand zou voldoen.

Bouwhistorische verwachtingskaart

Sinds de implementatie van het Verdrag van Malta is in Nederland geregeld dat bekende en te verwachten archeologische waarden via het bestemmingsplan worden geborgd. Door onderzoek wordt in kaart gebracht op welke plaatsen archeologische waarden aanwezig zijn of te verwachten zijn. Op basis hiervan kan beleid worden opgesteld om ervoor te zorgen dat deze beschermd worden en niet ongemerkt kunnen verdwijnen. Dat is belangrijk omdat we vaak niet precies weten waar in de ondergrond bijzondere zaken verborgen zitten.

Wat voor de bodem geldt, geldt ook voor een groot aantal gebouwen. In historische gebouwen kunnen oude resten aanwezig zijn die je aan de straatzijde niet vermoedt. Een gevel kan gemoderniseerd zijn, maar erachter kan zich nog een oudere kern bevinden, of een historische kapconstructie. Om dergelijke bijzondere zaken niet ongemerkt te verliezen, kan een

bouwhistorische verwachtingskaart worden opgesteld. Deze geeft aan op welke plaatsen er een bijzondere kans is om waardevolle bouwhistorie aan te treffen. Het voordeel van een dergelijke kaart is dat ook aangegeven is op welke plaatsen er geen of nauwelijks verwachting is. Dat zorgt ervoor dat initiatiefnemers op die plaats sneller aan de slag kunnen.

Aanleg- en sloopvergunningen

Via het bestemmingsplan kunnen bijzondere waarden van objecten of structuren behouden worden. Een voorbeeld daarvan is de bijzondere kwaliteit van zandwegen in het agrarische en natuurlijke buitengebied. In het bestemmingsplan kan worden opgenomen dat het vervangen van zand door verharding of een ander materiaal alleen mogelijk is met een vergunning, waarbij ook cultuurhistorische waarden worden afgewogen.

Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld houtwallen of openbare groenstructuren in woonwijken. In Nijkerkse bestemmingsplannen komen dergelijke regels wel voor. Het ontbreekt echter vaak aan een regeling waarmee de cultuurhistorische waarden ook expliciet worden afgewogen in geval van een vergunningaanvraag. Om dit goed in beeld te krijgen is een nadere bestudering van de verschillende bestemmingsplannen nodig.

Specifieke aanduidingen of beperking van functies

Hiervoor geldt hetzelfde als voor de aanleg- en sloopvergunningen. Door het gebruik van een bepaald of object specifiek te regelen, kun je invloed uitoefenen op het behoud ervan. Dat hoeft lang niet altijd met specifieke regels. Als een bepaalde weg een historische structuur in het landschap is, dan kun je die weg al 'beschermen' door hem in het bestemmingsplan alleen de functie van weg te geven. Zolang de weg een weg is, zal hij als historische lijn beleefbaar zijn.

3. Verordeningen

Algemene plaatselijke verordening

Veel gemeenten hebben het reclamebeleid geregeld in de Algemene plaatselijke verordening. Door nadere eisen te stellen kan de impact van reclame op de beeldkwaliteit van de historische omgeving geregeld worden. Nijkerk heeft weliswaar deze mogelijkheid van andere eisen in de verordening opgenomen, maar maakt er geen gebruik van. Bij monumenten kunnen er via de noodzakelijke omgevingsvergunning wel eisen gesteld worden aan eventuele reclame-uitingen.

Kapverordening

Gemeenten hebben tal van verordeningen. Deze zijn nu nog aparte stelsels van regels. Met de Omgevingswet gaan alle verordeningen met ruimtelijke relevantie over naar het Omgevingsplan. Een van de

verordeningen die voor erfgoed van bijzonder belang is, is de kapverordening. Deze regelt hoe er met het aanwezig groen in de gemeente wordt omgegaan. Bij veel erfgoed is het groen onderdeel van de bijzondere waarden: de bomen langs een laan of straat, of in een waardevol park of bijzondere tuin. Sommige bomen zijn vanwege hun ouderdom waardevol erfgoed. Nijkerk kent een heldere regelgeving die gericht is op het behoud van waardevolle bomen. Bij de beoordeling van een aanvraag voor een kapvergunning wordt onder andere gekeken naar de landschappelijke waarde van de houtopstand, de waarde voor stads- en dorpschoon, de beeldbepalende waarde en de cultuurhistorische waarde. Daarnaast is er een lijst met beschermde bomen, waarvoor in principe geen kapvergunning wordt gegeven.

4. Beleidsinstrumenten

Het belang van erfgoed

Er zijn verschillende manieren waarop de maatschappij middels de overheid zaken voor elkaar kan krijgen. Dat kan via de wettelijke geboden en verboden, waarmee de Overheid vanwege het algemeen belang zaken dwingend oplegt. Minstens zo belangrijk en in wezen de voorkeur heeft het gebruik van beleidsinstrumenten. Daarmee kunnen door stimulering en onderlinge afspraken doelstellingen gehaald worden die voor de maatschappij van belang zijn. Het algemeen maatschappelijk belang dat hier aan de orde is, is het behoud van erfgoed, omdat het voor ons bijzondere waarde heeft en bijzondere betekenis zal hebben voor de generaties na ons. Het totaalpakket van wettelijke maatregelen en beleidsvoornemen, uitgewerkt in uitvoeringsprogramma's en

regelingen, kan de gemeente samenstellen op basis van een specifiek op het erfgoed gericht beleid.

Beleidsplan en Omgevingsvisie

Veel gemeenten leggen het beleid ten aanzien van erfgoed daarom vast in een erfgoednota of beleidsplan. Een beleidsplan omvat de doelstellingen die de gemeente voor het erfgoed heeft en wat zij gaat doen om deze doelen te verwezenlijken. Zowel wettelijke als beleidsinstrumenten kunnen daarvoor worden ingezet. Recent hebben in Gelderland bijvoorbeeld Montferland, Nunspeet, Arnhem, Rheden en Ede erfgoedbeleid geformuleerd. Het erfgoedbeleid kan direct doorwerken in bepaalde regelingen, zoals een bestemmingsplan (of straks omgevingsplan), maar sterker is als dit

tevens een plaats krijgt in de gemeentelijke omgevingsvisie die als basis dient voor het gemeentelijke omgevingsplan. Op die manier is het erfgoedbeleid breed verankerd als gemeentelijke ambitie, waarbij ook de relatie met bijvoorbeeld landschapsbeleid gelegd kan worden.

Kaarten en inventarisaties

Als je alles uit het verleden wilt behouden, wordt de last daarvan steeds zwaarder. Erfgoed behouden is keuzes maken: wat is belangrijk om te bewaren en wat laat je gaan? Om te kunnen kiezen, moet je weten wat je hebt. Gemeenten, provincies en rijk brengen daarom in beeld wat er voor cultuurhistorische waarden zijn of verwacht kunnen worden.

Dat laatste is niet onbelangrijk, want lang niet alle bijzondere resten uit het verleden zijn zichtbaar of bekend. Dat geldt in de eerste plaats voor archeologische resten die in de bodem verborgen zitten. Maar het is ook het geval voor resten van oude gebouwen die achter nieuwere gevels verborgen kunnen gaan, bijvoorbeeld een historisch interieur of een bijzondere dakconstructie. Deze laatste voorbeelden behoren tot de bouwhistorie. Op basis van wat we al weten dankzij eerder onderzoek, kan met enige waarschijnlijkheid aangeduid worden hoe groot de kans op belangrijke vondsten op een bepaalde plek: de verwachtingswaarde.

Omdat het hierbij gaat om ruimtelijk erfgoed, is de kaart bij uitstek een geschikt middel om erfgoed in beeld te hebben. Er zijn verschillende soorten kaarten die opgesteld kunnen worden. Zo is er onderscheid mogelijk tussen de volgende categorieën:

- Inventarisatiekaarten. Bij inventarisatiekaarten gaat het om kaarten waarop alle bijzondere relictten uit het verleden worden aangegeven, zoals gebouwen, landschappelijke structuren en bekende archeologische vindplaatsen.
- Verwachtingskaarten. Bij verwachtingskaarten gaat het om het aangeven hoe groot de verwachting is dat op een

bepaalde plaats archeologische of bouwhistorische resten aanwezig zijn.

- Waardenkaarten. Een waardenkaart geeft aan wat het belang is van de geïnventariseerde relictten of van de te verwachten waarden. Daarmee helpt een waardenkaart om te beoordelen in welke mate het van belang is om rekening te houden met de cultuurhistorische waarden. Je kunt immers niet alles bewaren en dan is het van belang om een idee te hebben hoe belangrijk iets is.
- Beleidskaarten. De beleidskaart gaat nog een stapje verder: daarop kun je aangeven hoe je met bepaalde cultuurhistorische overblijfselen of verwachtingen omgaat. Zo kun je bijvoorbeeld aangeven dat in gebieden waar de archeologische verwachtingswaarde laag is, er maar een beperkte noodzaak is voor archeologisch onderzoek. De regels die je op grond van een beleidskaart opstelt, moeten opgenomen worden in een bestemmingsplan een verordening om ook daadwerkelijk te kunnen gelden.

Het is ook nog mogelijk om onderscheid te maken tussen thematische kaarten en integrale kaarten. Een thematische kaart gaat over een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld archeologie, bouwhistorie of landschap. Een integrale kaart is erfgoedbreed.

Landschapsontwikkelingsplan

Binnen de gemeente Nijkerk is het landschap het grootste monument. Het landschap is ook één groot monument. Natuurlijk zijn er verschillende landschapstypes binnen de gemeente aan te treffen, maar deze zijn allemaal met elkaar verbonden en in de meeste gevallen hebben de landschapsgebieden geen scherp afgebakende scheiding, maar gaan ze in elkaar over. Binnen het lint van Slichtenhorst is dit goed te zien. Naast het bestemmingsplan voor een buitengebied is daarom een Landschapsontwikkelingsplan (LOP) van groot belang voor de cultuurhistorische waarden van het landschap. Niet alleen kun je in een LOP de verschillende

kwaliteiten van het landschap beschrijven, het LOP kan ook handreikingen geven hoe er zo met het landschap kan worden omgegaan dat de cultuurhistorische kwaliteiten ervan behouden en versterkt worden. Nijkerk heeft sinds eind 2018 een nieuw LOP waar erfgoed een belangrijk element in is.

Beleid voor welstand en ruimtelijke kwaliteit

Welstand gaat over de architectonische kwaliteit van een gebouw en over de wijze waarop het zich in zijn omgeving voegt. Voor erfgoed is goed welstandsbeleid cruciaal, omdat een monument nooit op zichzelf staat. De omgeving is van grote invloed op een monument. Om zorgvuldig met de omgeving van een monument om te gaan is adequaat welstandsbeleid in combinatie met een goed bestemmingsplan de beste manier. Op die manier kun je zorgen voor passende bouwvormen en materialen in de buurt van waardevolle historische bebouwing. Zo kun je voorkomen dat monumenten ontsierd worden door ingrepen in de omgeving. Met het welstandsbeleid kun

In de nieuwe Omgevingswet wordt nadrukkelijk benoemd dat er in het Omgevingsplan rekening moet worden gehouden met de omgeving van het monument. In veel gemeenten is dat op dit moment al in zekere mate geregeld via welstandsbeleid, waarin is vastgelegd dat bij een monument een hoog welstandsregime geldt. Maar in de praktijk is de omgeving van het monument in die gevallen nog beperkt tot het eigen perceel.

Nijkerk voert een consistent welstandsbeleid en heeft daarvoor een Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. De huidige welstandsnota is uit 2013.

5. Stimuleringsregelingen

Grofweg zijn er twee soorten nadelen die erfgoedeigenaren ervaren in de omgang met hun bezit: je mag minder en het kost meer. Hoewel deze nadelen zich niet altijd voordoen of als een bezwaar worden gezien, zijn het veel gehoorde argumenten bij mensen die

Beeldkwaliteitsplannen

Beeldkwaliteitsplannen vormen een specifieke uitwerking van het welstandsbeleid voor een specifiek gebied, waarbij ook wordt aangegeven wat het ambitieniveau is. Vaak gaan ze uitgebreider in op beeldkwaliteit dan in een welstandsnota mogelijk is. Bovendien is er in beeldkwaliteitsplannen vaak meer aandacht voor de vormgeving van straten en wegen en voor de inrichting van de openbare ruimte. Daarom worden beeldkwaliteitsplannen vooral gemaakt voor bijzondere gebieden of voor nieuwbouwggebieden. In Nijkerk zijn er beeldkwaliteitsplannen voor bijvoorbeeld de binnenstad of voor Doornsteeg.

Cultuurbeleid

Veel gemeenten maken cultuurbeleid. Inhoudelijk is dit vaak verbonden met erfgoedbeleid. In het cultuurbeleid is namelijk vaak aandacht voor musea, erfgoed, historische verenigingen of educatie. Allemaal thema's die sterk verbonden zijn met erfgoed. Het verbinden van cultuurbeleid en erfgoedbeleid kan meerwaarde scheppen. Aandacht voor erfgoed kan onderdeel zijn van het beleid voor musea en historische kringen. Ook kan de gemeente stimuleren dat culturele instellingen ondergebracht worden in historische gebouwen, die op die manier een goede herbestemming krijgen.

zich verzetten tegen de monumentenstatus van hun pand. En inderdaad, bij monumenten zijn bepaalde ingrepen niet mogelijk die bij een niet-monument wel kunnen. Denk alleen al aan sloop, dat bij een niet monument meestal eenvoudig te regelen is, terwijl dit bij

een monument in principe niet de bedoeling is: de monumentenstatus gaat uit van behoud, Ook zijn bij erfgoed de kosten van onderhoud en instandhouding vaak duurder. Er wordt vakmanschap gevraagd, er zitten meer werkuren in en soms is ook het materiaal kostbaarder. Archeologische onderzoeken kunnen veel geld kosten, waartegenover een maatschappelijke opbrengst staat, waar de initiatiefnemer geen financiële dekking van heeft.

Het is wel van belang om je te realiseren dat erfgoed lang niet het enige maatschappelijke belang is dat beperkingen oplegt aan initiatiefnemers: bijvoorbeeld ecologie, water, luchtkwaliteit of geluid kunnen beperkende randvoorwaarden voor een plek betekenen en/of tot aanzienlijke kosten leiden.

In die gevallen waar de maatschappij een burger of bedrijf sterk moet beperken vanwege een algemeen belang, is het goed om te kijken of daar iets tegenover gezet kan worden. Daarbij kan het gaan om verschillende zaken: het beschikbaar stellen van kennis, het verschaffen van een subsidie of het bieden van (juridische of ontwikkel)ruimte op een ander terrein. Ook bij erfgoed spelen deze vragen en de overheid kan door middel van stimuleringsregelingen de eigenaar van erfgoed proberen te helpen dit op een goede manier te behouden en te ontwikkelen.

Informatie, begeleiding, kennis en kunde

Meestal wordt er bij stimuleringsregelingen in de eerste plaats gedacht aan een subsidie, maar dat hoeft niet vanzelfsprekend te zijn. Erfgoedeigenaren zijn vaak ook zeer gebaat bij goede ondersteuning en informatie bij de omgang met hun vastgoed. Het is immers in het belang van iedere eigenaar om zo zorgvuldig mogelijk met haar/zijn bezittingen om te gaan. Ondersteuning van monumenteneigenaren kan op verschillende manieren plaatsvinden: door het bieden van deskundigadvies, door het voorlichten en faciliteren van eigenaren van monumenten op het gebied van:

- procedures omgevingsvergunning
- bouw- en architectuurhistorische waarden
- restauratietechnieken
- goed opdrachtgeverschap
- financieringsmogelijkheden onderhoud en restauratie
- mogelijkheden om te verduurzamen met behoud van cultuurhistorische waarden.

Monumentencoach

Een formule die eigenaren kan helpen om goed met hun monument om te gaan en geïnformeerd te worden over bouwkundige, technische en financiële zaken is het aanstellen van een monumentencoach. Deze biedt rechtstreeks begeleiding, bijvoorbeeld om ervoor te zorgen dat de eigenaar een goede opdrachtgever is en dat verschillende partijen hun werk goed op elkaar afstemmen.

Financiële ondersteuning

Naast het faciliteren van erfgoedeigenaren kan de gemeente er ook voor kiezen financieel bij te dragen of te compenseren voor de extra inspanningen die monumenteneigenaren moeten leveren om hun monument of ander erfgoed in goede staat te houden of te krijgen. Er zijn verscheidene maatregelen mogelijk om eigenaren financieel tegemoet te komen.

Subsidie voor restauratie en onderhoud van monumenten

Er zijn verschillende mogelijkheden voor een subsidieregeling. In Gelderland zijn veel gemeenten die subsidie geven voor restauratie/onderhoud van monumenten. Aan deze gemeentelijke subsidie is in Gelderland een provinciale koppelsubsidie verbonden. Deze bedroeg het afgelopen jaar circa 70% van de gemeentelijke bijdrage. In de inrichting van de subsidieregeling is de gemeente vrij. Er kan gekozen worden om juist veel eigenaren met een klein bedrag te ondersteunen of juist in te zetten op enkele grotere projecten die anders niet van de grond komen.

Een dergelijke regeling komt alleen tot stand op initiatief van de gemeente. De koppeling met provinciaal geld is een sterk punt van deze regeling.

Subsidie voor waardevolle landschapselementen

Naast subsidie voor gebouwen kan ook overwogen worden om eigenaren te ondersteunen die waardevolle elementen in het landschap in stand houden of verbeteren. Een dergelijke subsidie kan heel goed via het uitvoeringsprogramma van het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) worden gerealiseerd. Via het LOP kunnen verschillende doelstellingen op het gebied van erfgoed, ruimtelijke kwaliteit en ecologie met elkaar verbonden worden. Een dergelijke regeling komt tot stand op initiatief van de gemeente.

Laagrentende lening

In plaats van een subsidie kan ook gekozen worden voor een financieringssysteem in de vorm van laagrentende leningen. Dit zijn leningen tegen een laag percentage waarmee een eigenaar zijn restauratiekosten kan financieren en in de loop der tijd, zoals bij een hypotheek, kan terugbetalen. Voordeel van deze regeling is dat deze werkt met een zogenaamd revolving fund, waarin de terugbetalingstermijnen worden gestort, zodat deze bedragen weer opnieuw uitgegeven kunnen worden. In Gelderland heeft het Prins Bernard Cultuurfonds een dergelijk fonds ingesteld met financiering door de provincie. In alle Gelderse gemeenten kunnen eigenaren van gemeentelijke monumenten gebruik maken van deze regeling. Voor rijksmonumenten kan een laagrentende lening verkregen worden via het Nationaal Restauratiefonds. De gemeente speelt in deze regelingen voor woonhuseigenaren geen rol.

Kwijtschelding leges

Om eigenaren tegemoet te komen en te stimuleren om een vergunning aan te vragen, kan een gemeente besluiten om eigenaren van monumenten gedeeltelijk of geheel vrij te stellen van

leges. Deze regeling kan op verschillende manieren worden uitgewerkt. Zo is het mogelijk om bij monumenten geen extra leges te heffen bovenop de leges die men toch al voor bouwen verschuldigd is. Op die manier worden monumenteneigenaren financieel niet benadeeld ten opzichte van niet-monumenteneigenaren. Nog iets verder gaat de versie, waarin voor zaken die vergunningvrij zijn bij niet-monumenten, er bij een monument geen leges worden gevraagd. Ook daar gaat het erom een beperking voor een monumenteigenaar niet financieel te belasten. Zeker voor kleinere aanpassingen is het kwijtschelden van leges een sympathiek voorstel. Het is echter geen maatregel die stimuleert tot onderhoud van monumenten (dat toch al vergunningvrij is).

Korting WOZ

Over de financiële waarde van monumenten is wel eens discussie. Makelaars willen nog wel eens stellen dat de monumentenstatus slecht is voor de waarde van een pand. Er is echter geen onderzoek dat deze conclusies ondersteunt en rechterlijke uitspraken in zaken over bezwaren tegen de aanwijzing van een monument hebben dit argument ook niet gehonoreerd. Toch is het niet onaannemelijk dat monumenten over het algemeen hogere onderhoudskosten hebben en dat dit een waardedrukkend effect heeft, met name als er geen subsidieregeling is.

Een regeling om de WOZ-belasting te verlagen bij monumenten zal een initiatief van de gemeente moeten zijn. Voordeel is dat het een eenvoudige regeling kan betreffen die voor alle eigenaren geldt. Er is echter geen koppeling tussen de financiële prikkel en een actie om erfgoed in stand te houden.

Monumentenwacht vergoeden

De Monumentenwacht Gelderland, ondersteund door de provincie, biedt eigenaren ondersteuning en advies over de technische staat van hun monumentale vastgoed. Door middel van reguliere inspecties ontstaat een goed beeld van de ontwikkeling van een

monument. Om gebruik te kunnen maken van de diensten van de Monumentenwacht moet je lid zijn. Eens per jaar of twee jaar wordt een pand geïnspecteerd en ontvangt de eigenaar een rapport met niet alleen de technische toestand van het pand, maar ook adviezen hoe deze te verbeteren. Kleine, simpele reparaties doen de monumentenwachters vaak ook zelf tijdens de inspectie. De gemeente kan besluiten om de kosten van de monumentenwacht geheel of gedeeltelijk te vergoeden. Daarbij kan eventueel onderscheid gemaakt worden tussen de kosten voor het abonnementsgeld en de reguliere inspecties. Voordeel van deze regeling is dat deze rechtstreeks aanzet tot het plegen van onderhoud en herstel en bovendien administratief zeer eenvoudig kan zijn zonder een fors beroep op gemeentelijke capaciteit te doen.

Planologische ruimte bieden

In Nederland is het gebruik van de ruimte vastgelegd in bestemmingsplannen (straks het Omgevingsplan). Soms bestaat er de wens om ander gebruik van een gebouw te maken, maar dit is niet altijd mogelijk. Een gemeente kan besluiten om bij monumenten en andere gebouwen die van belang zijn als erfgoed naar ruimte te zoeken om andere bestemmingen toe te staan. Ook kan soms bij een monument een bouwmogelijkheid worden geschapen om daarmee het monumentale erfgoed te ondersteunen. Dit laatste gebeurt soms in het kader van functieveranderingsbeleid in het buitengebied, waar monumentale of karakteristieke gebouwen bij een functieverandering anders behandeld worden dan gebouwen die dat niet zijn. Voorwaarde kan dan zijn dat er een goed erfinrichtingsplan komt dat aansluit op de karakteristieken van het gebied. De uitvoering van dergelijk beleid kan als maatwerk zeer effectief zijn, maar vraagt wel om een strikte navolging.

Gereedschapskist	Gereedschap	Toegepast in Nijkerk	Toekomstige toepassing in Nijkerk	Kansen
	Bescherming via de Erfgoedwet en de erfgoedverordening			
1.	Rijksmonument	111 objecten zijn rijksbeschermd en 3 archeologische terreinen. Voor deze zaken geldt een instandhoudingsplicht. Voor wijziging is een vergunning nodig.	Zeer beperkt. Het Rijk wijst nauwelijks nieuwe monumenten aan. Wel wordt de monumentenlijst verfijnd.	De gemeente Nijkerk kan het rijk verzoeken om de bescherming van historische complexen rond rijksmonumenten te verfijnen. Bijvoorbeeld historische bijgebouwen bij rijksmonumentale boerderijen.
2.	Provinciaal monument	Nee	Niet, tenzij de provincie het beleid wijzigt.	Gelderland kent geen provinciale monumenten
3.	Gemeentelijk monument	201 gebouwde monumenten en 13 archeologische monumenten. Voor deze zaken geldt dat behoud het uitgangspunt is en dat voor wijziging een vergunning nodig is.	De gemeente (B &W) kan aanvullend gebouwen en gebieden aanwijzen als monument op grond van hun cultuurhistorische waarde.	De gemeentelijke monumentenlijst van Nijkerk is in een lange periode tot stand gekomen en deels decennia oud. Actualisatie is raadzaam. Overwogen kan worden om onderscheid te maken tussen monumenten waarvan het interieur beschermd is en waar niet. Een aantal jaren geleden is er een lijst gemaakt door Bureau Bouwwerk van panden in de Nijkerkse binnenstad die mogelijk beschermenswaardig zijn.

				Nader onderzoek naar deze panden is toegezegd bij het bestemmingsplan Binnenstad.
4.	Rijksbeschermd gezicht	Nee	Niet	Het Rijk is gestopt met de aanwijzing van beschermd gezichten sinds gemeenten gehouden zijn om cultuurhistorie af te wegen in het bestemmingsplan (zie hieronder).
5.	Gemeentelijk beschermd gezicht	Nog niet toegepast.	Het is in Nijkerk mogelijk om waardevolle gebieden aan te wijzen als gemeentelijk beschermd gezicht. Het instrument is in de erfgoedverordening opgenomen.	Bescherming van het gebied is geregeld via het bestemmingsplan. De facto is het centrum van Nijkerk al een soort van beschermd gebied.
Bescherming via het bestemmingsplan				
6.	Cultuurhistorische waardenkaart	De waardenkaart is voltooid en beschikbaar voor gebruik, maar is nog niet vastgesteld.	Door de waardenkaart vast te stellen door de raad, krijgt deze de status van beleidsdocument.	Het gebouwde erfgoed zonder monumentale status ontbreekt nog op de waardenkaart.
7.	Cultuurhistorie verankeren in het bestemmingsplan	Zeer beperkt toegepast in Nijkerk	Deze wettelijke plicht dient de komende jaren gestalte te krijgen. Hiervoor is geen nieuwe regelgeving of besluitvorming nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Met gerichte regels en bestemmingen kan cultuurhistorie vaak effectief beschermd worden terwijl het huidige gebruik in stand blijft.

8.	Specifieke regels voor erfgoed in het bestemmingsplan opnemen	Alleen in het Bestemmingsplan Binnenstad	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Per geval bekijken of het nodig is.
9.	Opnemen van een cultuurhistorische dubbelbestemming	Voor bovengronds erfgoed alleen in de Binnenstad. Voor archeologie in alle bestemmingsplannen.	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Per geval bekijken of het nodig is.
10.	Specifieke planregels voor specifieke erfgoedcategorieën	Nog niet toegepast in Nijkerk	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Per geval bekijken of het nodig is.
11.	Regeling voor beeldbepalende of karakteristieke panden	Niet aanwezig	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Inventarisatie en selectie nodig.
12.	Bouwhistorische verwachtingskaart	Niet aanwezig	Is mogelijk	Met name wenselijk voor de binnenstad en voor oude boerderijplaatsen.
13.	Aanleg en sloopvergunningensysteem voor specifieke waarden	Voor zover bekend weinig toegepast. Vraagt om nadere analyse.	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Per geval bekijken of het nodig is.
14.	Specifieke aanduidingen of beperkingen van functies	Voor zover bekend weinig toegepast. Vraagt om nadere analyse.	Geen nieuwe regels of besluiten nodig. Dit kan binnen de huidige planologische werkwijze	Per geval bekijken of het nodig is.
	Verordeningen			
15.	Algemene plaatselijke verordening	Wel aanwezig, niet gebruikt	Is mogelijk	Beleid gewenst vanwege grote impact van reclame.
16.	Kapverordening	Aanwezig, inclusief lijst met waardevolle bomen	In werking houden	

	Beleid			
17.	Beleidsplan cultureel erfgoed	Niet aanwezig	Op te stellen door de gemeente en vast te stellen door de raad	Nodig om erfgoed gemeentebreed in te zetten
18.	Omgevingsplan	in voorbereiding	Erfgoed kan hier een plaats in krijgen	Essentieel om erfgoed in de toekomst een vanzelfsprekende plaats in beleid en uitvoering te geven
19.	Landschapsonwikkelingsplan	Vastgesteld in 2018	aanwezig	Wordt nog aangevuld met beeldkwaliteitsplan
20.	Welstandbeleid	Vastgesteld in 2013	aanwezig	Actualiseren met het oog op de Omgevingswet
21.	Beeldkwaliteitsplannen	Voor de Binnenstad van Nijkerk en Doornsteeg	vastgesteld	Bij het Landschapsonwikkelingsplan komt nog een beeldkwaliteitsplan buitengebied
22.	Cultuurbeleid	In 2009 is in Nijkerk een Contourennota Cultuur opgesteld.		
	Stimuleringsregelingen			
23.	Informatie, kennis en kunde	Ja, maar beperkte menskracht	De adviseur Ruimtelijke Kwaliteit van de gemeente helpt eigenaren met vragen	
24.	Subsidie voor restauratie en onderhoud van monumenten	Nee	Wel opgenomen als mogelijkheid in het coalitieakkoord.	Gemeentelijke subsidie wordt aangevuld met provinciale middelen
25.	Subsidie voor waardevolle landschapselementen	Nee	Is mogelijk	Zou goed kunnen via het Landschapsonwikkelingsplan

26.	Laagrentende lening	Ja, via Prins Bernard Cultuurfonds of Nationaal Restauratiefonds	Geen rol gemeente	
27.	Kwijtschelding leges	Nee	Is mogelijk	
28.	Korting WOZ	Nee	Is mogelijk	
29.	Monumentenwacht vergoeden	Nee	Is mogelijk	Administratief zeer eenvoudig
30.	Planologische ruimte bieden	Ja	Vindt vooral plaats in het buitengebied in het kader van vrijkomende agrarische bebouwing	Beleid is niet altijd afgestemd op erfgoed
31.	Erfgoed bekend maken binnen het gemeentelijk apparaat	Aanzet is gegeven	is mogelijk	

Bijlage 2 Erfgoed in de gemeente Nijkerk in beelden

Bijschriften van de foto's

- p.1 "Het Ampt van Neijkerk", gevelsteen aan de sluiswachterswoning aan de Arkersluis .
- p.4 Nijkerkerveen, boerderij aan het Koolhaaspark 28.
- p.8 Nijkerk, Kleterstraat 16, Nutsgebouw.
- p.10 Nijkerk, Oude Protestantse Begraafplaats.
- p.12 Nijkerk, historische binnenstad met de Protestantse Kerk en de witte toren.
- p.14 Polder Arkemheen.
- p.16 Hoevelaken, Parkaanleg met Huize Hoevelaken.
- p.18 Appel, landgoed met boerderij de Ahof.
- p.20 Slichtenhorst, boerderij Ehrental.
- p.22 Appel, Molen De Hoop.
- p.22 Nijkerk, Vetkamp 23, trapgevel van het Bethanien-Hospice.
- p.22 Nijkerk, Langestraat 38, Jugendstil-glas-in-loodramen.
- p.24 Nijkerk, Koetsendijk 25, detail van de gevel.
- p.24 Nijkerk, de buitenplaatsen Berencamp (duiventil) en Salentein (hoofdgebouw).
- p.26 Driedorp, kerkje.
- p.28 Slichtenhorst, boerderij Nordengoed.
- p.32 Nijkerk, watertoren aan de Arkervaart (interieur en exterieur).
- p.34 Nijkerk, Langestraat 18, gevelsteen over de reconstructie in 1940.
- p.34 Nijkerk, Schrassertstraat 1, gevelsteen.
- p.34 Nijkerk, Vetkamp 28, Particulier Gereformeerd Weeshuis.
- p.36 Nijkerk, R.K. heilige Catharinakerk, klokken
- p.38 Appel - Driedorp, Apelgaard school
- p.40 Nijkerk, Arkervaart, complex "Havenaar"
- p.43 Hoevelaken, Park Weldam 10-A
- p.60 Hoevelaken, Oosterdorpstraat 97, De Nieuwe Hof.
- p.62 Nijkerk, de torens van de Protestantse Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk.

Alle foto's: Gerrit van der Veen, Nijkerk ©

